

BRANDL GERGELY

A város, a boszorkány és a kancellária

*Horváth Mátyásné esete a nagy szegedi boszorkányüldözés idején
(1728–1729)**

A mágia és boszorkányság történetére mint egy évezredek átívelő fejlődési-változási folyamatra tekinthet a modern tudományosság. A boszorkányhit és a mágikus praktikák tartalmának kutatása a klasszikus kortól a modern antropológiai vizsgálatokig sok különböző korszakot és tudományágot ölel fel. Ennek révén számos különböző szemléletmód jelent meg a boszorkányság kérdéseinek feltárásához kapcsolódóan.¹ Ezek egyike a történeti boszorkányüldözést a helyi társadalomban megjelenő gazdasági, politikai konfliktusként definiálta.² Az ilyen mikrotörténeti „konfliktusértelmezésre” leginkább a kora újkori nagy üldözések korszakától kezdődően nyílt lehetőség, elsősorban a forrásadottságoknak köszönhetően. Ebből fakadóan pedig a különböző hiedelmek kutatása nemcsak cél, hanem eszköz is lett a társadalomban meghúzódó törésvonalak feltárására. A forráskutatás szempontjai is kibővültek, és nem csupán az eljárások során keletkezett jogi források szolgálták alapul az események rekonstruálásához, hanem a történeti környezet számos irata is nagyobb súllyal esett latba. Az ilyen irányú kutatások az utóbbi évtizedekben hazánkban is megjelentek, és szervesen beépültek a téma legfontosabb nemzetközi irányzatai közé.³

* A tanulmány eredeti változata Ivanics Mária tiszteletére rendezett ülésen hangzott el Szegeden „Horváth Örzse” címmel 2010-ben. Ennek értelmében igyekeztünk az azóta keletkezett szakmunkákat szervesen beépíteni.

¹ A nemzetközi kutatások legutóbbi historiográfiai összefoglalói szemléletesen gyűjtik össze a legfontosabb metodológiai álláspontokat. Barry, Johnathan – Davies, Owen (ed.): *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography*. Houndmills-New York, 2007. Ezen kívül a historiográfia tételes kiemelkedő összefoglalását adja Micheal D. Bailey és Klaniczay Gábor. Lásd még: Klaniczay Gábor: *A Cultural History of Witchcraft*. Magic, Ritual and Witchcraft, vol. 5. (2010) no. 2. 188–212.; Bailey, Michael D.: *Historical Dictionary of Witchcraft*. Lanham–Maryland–Oxford, 2003. 151–198.

² A boszorkányság társadalmi konfliktusként való értelmezése alatt a mikrotörténeti jellegű társadalmi kutatásokat értem. Ezt véleményem szerint Paul Boyer és Stephen Nissenbaum alapozta meg a salemi boszorkányperek feldolgozásával. Paul Boyer – Stephen Nissenbaum: *A documentary record of Local Conflict in Colonial New England*. Belmont, 1972.; Boyer, Paul – Nissenbaum, Stephen: *Boszorkányok Salemben. A boszorkányság társadalmi gyökerei*. Budapest, 2002.

³ E kutatási szemléletet jól ötvözi más irányokkal: Kristóf Ildikó: „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”. *A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében*. Debrecen, 1998. Az utóbbi évek munkái közül kiemelkedik: Kis-Halas Judit: *Trial of an Honest Citizen in Nagybánya 1704–1705. A Tentative Microanalysis of Witchcraft Accusations*. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (eds.): *Witchcraft Mythologies and Persecutions. Demons, Spirits and Witches*. Vol. 3. Budapest–New York, 2008. 213–237. A hazai szakirodalomról összefoglalóan: Sz. Kristóf Ildikó: *Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon. Kuta-*

Amennyiben a korábbi kutatások tükrében kívánjuk meghatározni a jelen tanulmány kereteit, komoly kihívásokkal kell szembenéznünk. Ennek legfőbb oka talán az, hogy az egyedi eseteket bemutató mikrotörténeti feldolgozások mindig maguk után vonják a multidiszciplináris értelmezés szükségességét, ami azonban egy esettanulmány formájában aligha teljesíthető. Így ez a munka sem képes holisztikus magyarázatot adni minden, a nagy szegedi boszorkányperral kapcsolatos kérdésre, és helyenként el is hagyja a mikrovizsgálat szintjét. Ugyanakkor törekszik arra, hogy ne csak egy pontos olvasatát adja a per eseményeinek, hanem elhelyezze azt a különböző társadalmi konfliktusok és politikai törekvések rendszerében.

A téma megközelítésének fókuszpontjában csupán a vádlott, a pert lefolytató város és a vizsgálatot elrendelő kancellária hármass viszonya áll. A tanulmány ezen keresztül mutatja be, hogy miként zajlottak a per eseményei, és miként ütköztek össze a város gazdasági és politikai érdekei a központi hatalom centralizáló reformtörekvéseivel. Különösen érdekes az az „alsó nézőpont”, ami lehetőséget ad a személyes motivációk és a társadalmi szerepek élesebb bemutatására, mivel minden elítélt vagy perbefogott személy esetében egyénileg kell megvizsgálni a perbefogás indokait. A jelen munkában egy vádlott asszony, „*Bogadusánné, Horváth Mátyásné Ilona aliter Eörsének*”⁴ esetét állítottuk a középpontba. A vele szemben folytatott eljárásom keresztül nemcsak egy hányattatott sorsú özvegyasszony perét ismerhetjük meg, hanem bemutatathatjuk azokat a társadalmi motivációkat és érdekeket is, amik a legnagyobb magyar boszorkányüldözést mozgatták. Horváth Mátyásné életútja különösen jó példa erre, mivel az események minden szakaszában jelen volt, és a rá vonatkozó források jelentős része is a rendelkezésünkre áll, ráadásul az ő esete a korábbi kutatások előtt jórészt rejtve maradt. Az egyéni nézőpontnak megfelelően a vizsgálat tárgyát csak azok az események képezik, amelyek közvetlenül szerepet játszottak Horváth Mátyásné életében is. Ennek megfelelően jelen munka négy fő témát kíván részletesen tárgyalni: a per történetét a perjogi szakaszoknak megfelelően, a város szűken vett történetét közvetlenül a pereket megelőző időszakban, Horváth Mátyásné perben betöltött szerepét és sorsát, valamint a Magyar Kancellária vizsgálatát a boszorkányperek ügyében.

Szükséges kitérni arra, hogy a társadalmi jelenségekre koncentráló mikrotörténet és a biográfia szempontjait érvényesítő történeti munkák kapcsolata nem új keletű, mégis számos buktatót hordoz magában.⁵ A legjelentősebb probléma az egyes életutak túlságosan általánosító jellegű értelmezésében rejlik, azaz egyedi eseteket tüntethetnek fel átlagoként.⁶ Ennek ellenére a szegedi üldözéshez hasonló „atipikus” események vizsgálata során számos ponton lehet tetten érni azokat a „tipikus” személyes motivációkat is, amik másként aligha lennének vizsgálhatók. Ezek alapján úgy gondoljuk, hogy a személyes nézőpont érvényesítése adhat leginkább választ az esetenként változó kérdésekre, és ezek mentén meg lehet ismerni a szegedi perhez hasonló kirakatperek távolabbra mutató hatásait.

tástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* Budapest, 2014. 17–63.

⁴ Teljes neve egyedül halálos ítéletének végrehajtását igazoló bejegyzésben olvasható a város tanácsülési jegyzőkönyvében. Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL CsML) IV. A. 1003. a. 1724–1730. 506r. Nevét a későbbiekben Horváth Mátyásné alakban használom.

⁵ „The similarities between microhistory and new style of biography were clearly evident in the ways in which an individual life came to be seen as able to shed light on whole groups who has tended to be ignored by historians in the past.” Caine, Barbara: *Biography and History.* Basingstoke, 2010. 24.

⁶ Levi, Giovanni: *Az életrajz használatáról.* Korall, 1. évf. (2000) 2. sz. 81–93.

A vizsgálat sarokpontjai

A vizsgálat fő témájául választott szegedi boszorkányüldözések végigkísérték Szeged 18. századi történetének első felét. A szegedi üldözések 1726-tól egészen 1744-ig tizenkét pert és egyéb eljárást foglaltak magukba, amelyek során harmincnégy vádlottnak kellett mágiikus és boszorkányos praktikák miatt a városi bünyefenyítő törvényszék elé állnia.⁷ Annak ellenére, hogy a hazai üldözések történetéhez képest kései, igen rövid és meglehetősen forráshiányos időszakról van szó, azt állapíthatjuk meg, hogy ezek a perek beleillenek az országos üldözések statisztikai kereteibe.⁸ Ettől jelentősen eltér egy rövid, egy éves periódus, ami „a nagy szegedi boszorkányperként” vált híressé. Az 1728. június és 1729. március 9. között Szegeden lejátszódott események kétségkívül hazánk legnagyobb boszorkánypánikjának tekinthetők.⁹ Az eljárások során több száz ember járult a bíróság elé tanúként vagy vádlottként, és a kivégzések és vizsgálatok során legalább tizenhét ember lelte halálát.¹⁰ Ez a boszorkányhisztéria nemcsak nagyságrendjét és forrásadottságait, hanem jellegét tekintve is különbözik a magyar boszorkányüldözés általános képétől. Az eljárások során alkalmazott bizonyítási eszközöknek köszönhetően (tortúra, vízpróba) a vádaskodásnak olyan láncolata alakult ki, ami magával ragadta a városi polgárságot, és saját korszakának egyik legnagyobb büntetőperét eredményezte.

Ez az eseménysor nem kerülhette el a korábbi kutatások figyelmét sem, így számos munka foglalkozott az üldözések történetével.¹¹ A szegedi perek irataira sokáig meghatáro-

⁷ Az első ismert szegedi boszorkányper 1726-ból származik, amely tulajdonképpen közvetlen előzménye a „nagy üldözésnek”, az 1744-es évszám pedig az utolsó szegedi boszorkányvádát jelöli. A szegedi per első és utolsó dokumentumaira lásd: Oltvai Ferenc: *A szegedi boszorkánypörök*. Budapest, 1976. 43–52.; Reizner János: *Szeged története*. IV. köt. Szeged, 1900. 533–535.

⁸ A magyarországi boszorkányperek szakaszolásáról a források reprezentativitásának kérdéséről és a statisztikai megoszlásról: Klaniczay Gábor: *Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVIII. században*. Ethnographia, 97. évf. (1986) 1. sz. 257–295.; Tóth G. Péter: *Boszorkányos hagyaték. A magyarországi boszorkányperek feltárásának kutatástörténete a kezdetektől napjainkig*. In: Vargyas Lajos (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. Pécs–Budapest, 2011. 635–695.

⁹ A per az elfogatások feltételezett időpontjától (június eleje) az utolsó ezekkel összefüggő kivégzésig tart. Ehhez lásd: Reizner János: *Szeged története*. I. köt. Szeged, 1900. 339–362.

¹⁰ A halálos áldozatokkal kapcsolatban érdemes különbséget tenni a halálra ítélték (tizenöt fő) és az eljárás alatt más okból elhunyt gyanúsítottak vagy vádlottak között. Utóbbiak számát megbecsülni is alig lehet. A halálos ítéleteket lásd: Palugyai Imre: *A Magyarország történeti s állami legújabb leírása*. II. köt. Pest, 1853. 196–197.; Linzbauer, Franciscus. Xavierus: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*. II. köt. Buda, 1852–56. 791–792.; Reizner: *Szeged története*. I. 449–454.; Oltvai: *A szegedi boszorkánypörök*. 162–177.; Reizner: *Szeged története*. IV. 462–463.

¹¹ Számátalan kisebb nagyobb munka foglalkozik az eseményekkel. A teljesség igénye nélkül a korábban nem említettek: hely- és várostörténet irodalom (Árva János: *Boszorkányok Csanád vármegegyében*. Makó, 1927.; Vass Előd: *A szabad királyi jogállás visszaszerzése és érvényesítése*. In: Farkas József (szerk.): *Szeged története*. II. köt. Szeged, 1985. 83–107.; Banner János: *A szegedi boszorkányok*. Szeged, 1928.; Kovács János: *A kuruzslás és varázslás eszközei a szegedi boszorkányperekben*. Ethnographia, 21. évf. (1901) 1. sz. 204–211.; Oltvai Ferenc: *A szegedi boszorkányüldözés újabb dokumentumai*. Tiszatáj, 19. évf. (1965) 3–4. sz. 655–658.; Petrovich István: *Witch-Hunt in Szeged in the Early Eighteen Century*. In: Szeghyová, Blanka (ed.): *The Role of Magic in the Past, Learned and Popular Magic, Popular Beliefs and Diversity of Attitudes*. Bratislava, 2003. 108–117.) Kiemelt helyen szerepel a 19. századi német nyelven hazánkról megjelent művekben, a korai német összefoglaló etnográfákban és statisztikai munkákban. (Fessler, Ignaz: *Der Geschichten der Ungern in ihrer Landsassen Zehnter Theil*. Leipzig, 1825. 271.; Horst, Georg Conrad: *Zauber-Bibliothek*. IV. Theil. Mainz, 1830. 134–138.; Nork, F. [Korn, Friedrich]: *Die Sit-*

zó forráscsoportként tekintettek, a kutatás hamar felismerte a perekben rejlő lehetőségeket, és a dokumentumok meghatározó részét már a 20. század elejére közzétették.¹² Aztán a forrásanyag történeti irodalomra gyakorolt hatása nagymértékben csökkent, mivel a későbbiekben nagy számban tártak fel további boszorkánypereket.¹³ A jelentős korai kiadások hozadékaként a századforduló óta nem került sor a bevont források körének felülvizsgálatára, és az újabb összefoglaló munkák is a korábban publikált anyagra támaszkodtak.¹⁴ Ezek a közlések azonban a jelen ügy peranyagának esetében sem tekinthetők teljesnek, mivel az események vizsgálata során számos kiadatlan iratot sikerült feltárni.

ten und Gebräuche der Deutschen und ihrer Nachbarvölker. Stuttgart, 1849. 1108.; Schwartner, Martin: *Statistik des Königreichs Ungarn.* II. Band. Buda, 1811. 265–266.; Soldan, Wilhelm Gottlieb: *Geschichte der Hexenprocesse. Aus den Quellen dargestellt.* Stuttgart–Tübingen, 1843. 28.; Möstl, Franz: *Ein Szegediner Hexenprocess.* Graz, 1879.), számos jogtörténeti műben (Balogh Elemér: „Aki az ördöggel szerződést köt... tűzhalállal lakoljon” (*A nagy szegedi boszorkány-per 1728/29*). Szeged, 13. évf. (2001) 8. sz. 15–17.; Bató Szilvia: *Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók családok, tolvajok?* Jogtörténeti szemle (2004) 1. sz. 34–38.; Koncz Ibolya Katalin: *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a Királyi Magyarországon.* Miskolc, 2007. 112–178.), számos a boszorkányság történetét tárgyaló munkában (Varga Ildikó: *A szegedi boszorkányperek (1728–44)* ELTE BTK Történelem-Néprajz Szakdolgozat. Budapest, 1988.; Molnár Éva: *Boszorkányperek Magyarországon a XVII–XVIII. században.* Budapest, 1954. 58–63.).

¹² A városi titkos levéltárban a per során keletkezett iratok nagy többségét együtt raktározták és sokáig nem is engedtek azokba betekintést. A forráskiadás történetének összefoglalását lásd: Oltvai Ferenc: *Szegedi boszorkányégetés 1728.* Somogyi-Könyvtár Műhely, 17. évf. (1978) 1–4. sz. 19–26. A forrásfeltárás mértéke a 20. század végéig nem változott. A Reizner János által 1900-ban közzétett az eddigi kutatás csak néhány irattal tudta kiegészíteni. A szövegkiadások eddigi legrészletesebb jegyzéke: Tóth, G. Péter: *A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere (1408–1848).* Budapest-Veszprém, 2000. 57. Jelentősebb forráskiadások: Palugyai: *A Magyarország történeti,* II. 197–208.; Linzbauer: *Codex Sanitario.* II. 786–795.; Reizner: *Szeged története.* IV. 374–535.; Árva: *Boszorkányok Csanád vármegyében.* 374–375.; Kovács János: *Szeged népe, Szeged ethnographiája.* Szeged, 1901. 353–365.; Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia.* Pest, 1854. 407–446.; Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* Budapest, 1910. 395., 427., 435–437. A levéltárban az iratok a mai napig a Reizner könyve alapján külön-külön borítékokba vannak rendezve, és a borítékok számozása megegyezik a könyvben szereplő sorrenddel, és ezen belül kezdődik újra a lapok számozása. (MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66. 1–81. sz.). A később előkerült iratok már számozás nélkül szerepelnek az anyagban. Ez alapján – ahol lehet – mi is ezt az eredeti számozást követjük, más esetekben pedig az s. n. jelölést adjuk meg.

¹³ A kutatásokat jelentős mértékben a forrásfeltárások léptéke határozta meg. Ez főleg négy jelentős kutató műhely munkájával fémjellezhető (Ipolyi Arnold, Komáromy Andor, Schram Ferenc, Pócs Éva és társai). Ez leginkább a feltárt perek számának folyamatos növekedésében mérhető, ami a kezdeti néhány tíz darabtól a több ezres számig emelkedett. A kiadásokkal foglalkozók közül nem csak mennyiségi (4072) hanem minőségi (teljes szövegű közlés) szempontból is kiemelkedik az MTA Néprajzi Kutatócsoportja, amely Pócs Éva vezetésével nagyszabású forrásfeltáró munkát végzett el. Ezt adatbázis formájában is rendezték (Κλειο). Az adatbázissal kapcsolatban lásd: Tóth: *Boszorkányos hagyaték.* 657–671. A kutatócsoportról és a forrásfeltárásról: Pócs Éva: *Bevezető egy munkacsoport 15 éve.* In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában.* Budapest, 2001. 9–19.; Klaniczay, Gábor – Pócs, Éva – Wolosz, Robert: *A Κλειο-boszorkányper-adatbázis.* In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában.* Budapest, 2001. 294–337.

¹⁴ A legtöbb feldolgozás Reizner forráskiadására támaszkodik, és Oltvai Ferenc is csak csak az 1726-os per kapcsán közölt új forrást. Lásd: Oltvai Ferenc: *A szegedi boszorkánypörök.* 7–17. A későbbi forráskiadásokban hagyománnyá vált beidézni Reizner János művét, ahogy azt Komáromy és Schram is tették. Lásd példaként: Komáromy: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* 395., 427., 435–437.; Schram: *Magyarországi boszorkányperek.* I. 224–228.

Ezenfelül tovább mélyítette a forráshasználati problémát az is, hogy a feldolgozások túlnyomó többsége csupán a pertestre,¹⁵ azaz a szűken vett büntetőeljárás irataira támaszkodott. Nem vették figyelembe azt a tényt sem, hogy a per ideje alatt keletkezett iratok jelentős része a büntetőeljárás iratanyaga, így az a korabeli jogi funkciója nélkül nem értelmezhető. A jogi jellegű iratok (például tanúvallomások, önvallomások, formális perek iratai, közbenső ítéletek, szemléről készült jegyzőkönyvek, tortúra alatt tett vallomások, végítéletek) a büntetőeljárás belső logikája szerinti sorrendben és tartalommal keletkeztek, így a perjognak megfelelően akár a keltezetlen iratok is időrendbe állíthatók.¹⁶ Így pedig az is rekonstruálható, hogy mely szereplő (tanú vagy terhelt) mikor és hogyan került a hatóságok látókörébe, továbbá mikor és milyen módon „került ki” az eljárásból.

Pertörténet távolról – a nagy üldözés szakaszolása

A vizsgálat vázát az említett tíz hónapos időszak jelenti, ami szűk értelemben véve a pertörténetet foglalja magába. Ennek a további szakaszolása képes arra, hogy megteremtse a keretét a vizsgálatunk tárgyának. Az eseménysorozatot már a korábbi kutatók is periodizálták, de az új források és a merőben eltérő nézőpont alkalmazása miatt szükségesnek tűnik egy új kronológia felállítása.¹⁷ A nagy per időtartamát (1728. június–1729. március 9.) mindezek alapján négy leginkább jogilag és forrástanilag elkülönülő szakaszra osztottuk fel.

Az első szakasz az 1728. júniusától 1728. július 23-ig terjedő időszak, ami a valószínűsíthető feljelentéstől az első büntetőjogi felelősséget megállapító ítélet végrehajtásig tartott. Ennek perjogilag az első szakasza (az előkészületi perszak) június 14-től június 26-ig terjedhetett. Ebben az időszakban a vádhatóság több csoportos tanúkihallgatást végzett el (június 14., 26.), és feltételezhetően számos gyanúsított vallomását felvette, akik közül sokakat be is börtönöztek.¹⁸ Ezt követően a vádhatóság összefoglalta a megszerzett összes információt, és megnevezte az esetleges tettestársakat a *species facti*-ban.¹⁹ Ezt követően az események már a bíróságon folytatódtak, amiket a perfelvételek alapján pontosan lehet datálni. Először június 26-án indítottak eljárást négy személy ellen a tanúvallomásokban megfogalmazott vádak, majd július 3-án és 10-én a már perben lévő vádlottak önvallomásai alapján.²⁰ Ez alatt az időszak alatt legkevesebb tizenhárom személy ellen indított eljárást a

¹⁵ A pertest fogalmát az összes egy perbe tartozó forráscsoport jelelölésére használok. (Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996. 175.)

¹⁶ A korabeli eljárási környezethez lásd: Bónis – Degré – Varga: *A magyar bírósági szervezet*. 175–189.; Bónis: *Buda és Pest bírósági gyakorlata*. 59–97.; Meznerics Iván: *A megyei büntetőjogi igazságszolgáltatás a 16–19. században*. Budapest, 1933. 48–132.; Kállay István: *Városi bírászkodás Magyarországon 1686–1848*. Budapest, 1996. 115–143.; Béli Gábor: *Magyar Jogtörténet, a tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 1999. 271–279.

¹⁷ Korábbi kutatók eseménytörténeti megállapításaival kapcsolatban lásd példaként: Reizner: *Szeged története*. I. 339–360. Oltvai: *A szegedi boszorkánypörök*. 7–36.; Vass: *A város önkormányzata és gazdálkodása*. 517–587.

¹⁸ Tanúvallomásokat lásd: június 14-e MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66. 1–2. sz.; június 26-a 23. és 25. sz.

¹⁹ Az esetleírást lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66. 38. sz.

²⁰ A pontos elfogatások időpontjai csak a kancelláriai levéltárban őrzött pertest másolatban találhatóak meg. Az iratot lásd: Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL OL), A, 28. Litterae Civitatum 1728., No. 382. 4. fol.

városi büntetőbírói testület, amit ekkor legalább három különböző perben folytattak.²¹ Az ügyészi indítványhoz képest a vád folyamatosan új elemekkel bővült, majd a különböző eljárásokat peregyesítéssel összevonták, illetve két esetet elkülönítettek.²² Ebben az időszakban keletkeztek azok a bizonyítási eszközök, amik a vádlottak fizikai bántalmazásával jártak együtt, hiszen azokhoz bírói hozzájárulásra volt szükség. Meg kell említeni azt is, hogy a város – a kancelláriának tett jelentése alapján – majdnem minden felvett per esetében kényszer alatti vallomásnak vetette alá a vádlottakat.²³ Ebben a szakaszban végezték el az istenítéleteket is (vízpróba), amibe legalább hárman belehaltak. A város később ezt el is ismerte.²⁴ Új eljárások is indultak ebben a periódusban, amelyekről már csak a későbbi önvallomási jegyzőkönyvek tesznek jelentést, hivatalos perfelvétel már nem történt, mivel ezeket teljes mértékben a folyamatban lévő perek részének tekintették. A perszak végét a tizenhárom fő elleni halálos ítélet kimondása zárta 1728. július 21-én, amit a bíróság már egyesítetten is kiadott.²⁵ Az eddigi kutatások alapján a tizenhárom vádlott esetében a perorvoslati perszakra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre egyetlen irat sem. Az egyesített perben a végrehajtási perszak rövid időt ölelt fel, mivel az ítéletet 1728. július 23-án végre is hajtották.²⁶ Még ezt megelőzően felvették több vádlott végrendeletét, illetve azok saját akarataik szerint rendelkezhetek vagyonuk felől.²⁷

A pertörténet második szakaszaként a kivégzésektől augusztus 27-ig terjedő időszakot adhatjuk meg, ami az események hírének az elterjedését jelentette. Ez a periódus forráshiányos ugyan, de a per jelentőségét jól demonstrálja, hogy az eljárások jelentős hírverést kaptak a korabeli viszonyok között. Nemcsak regionálisan, hanem az egész országra kiterjedő információáramlás indult meg ekkor. A perek kiemelt szerepe abban is tetten érhető, hogy a korabeli nemzetközi sajtó is felkapta az ügyeket. Legtávolabbi orgánumként egy edinburgh-i újságot említhetünk, ami meglepő pontossággal számolt be az eseményekről.²⁸

A harmadik periódusnak annak a kancelláriai vizsgálatnak az időszaka tekinthető, ami valószínűleg az uralkodó személyes utasítására indult a várossal szemben. A szakaszt egy 1728. augusztus 27-én kelt leirat nyitja meg.²⁹ Feltehetően a jelentős hírverés miatt figyelt fel a bécsi udvar a szegedi történésekre, és indította meg a korban bevettnek mondható

²¹ Erre abból következtethetünk, hogy a bíróság bűncselekmények alapján három különböző eljárást indított, amelyeket különböző formális perekben rögzítettek. A perfelvételeket lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66. 26., 27. és 28. sz.

²² A peregyesítés bizonyítékai nemcsak az ügyész pizskozatban fennmaradt vádlevelében rejlenek, hanem önmagában abban a tényben is, hogy több vádlevelről beszélhetünk és egy összesítő ítéletről. Pizskozatot lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66. 20. sz.

²³ A kancelláriának 1728. augusztus 27-én felterjesztett iratokhoz készült csatolmányjegyzék pontosan feltünteti a vallomások jellegét. A levelet lásd: MNL OL, A, 28., Litterae Civitatum 1728., No. 382., 7. fol.

²⁴ A város a kancelláriának küldött 1728. szeptember 23-i levelében számol be a lefolytatott eljárások menetéről. A levelet lásd: MNL OL, A, 28., Litterae Civitatum 1728., No. 382., 1. fol.

²⁵ Az egyesített ítéletet lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66. 37. sz.

²⁶ A végső ítélet végrehajtását Reizner főleg sajtó forrásokra támaszkodva határozta meg. Reizner: *Szeged története*, I. 352–353.

²⁷ Szabályos végrendekezés kiállítására egy példánk van, éppen Horváth Mátyásné esetében (MNL CsML, IV. A, 1003. s. 96.). Azonban vagyonösszeírás készült Rósa Dániel fővádlott vagyonáról is (MNL CsML, IV. A, 1003. f., Levelezések, Sine Numero, 1728–1729 7. db. s. n.).

²⁸ The Caledonian Mercury, Edinborough, Monday September 16, 1728. Num. 1315.

²⁹ Az irat a városi iktatás alapján majd egy két héttel később, szeptember 7-én érkezett Szegedre. MNL CsML, IV. A, 1003. e, Levelezések, 1727–1731. Lad. A. Fasc. 12–25. 1728. augusztus 27.

vizsgálatát a boszorkányok ügyében, ami a per felfüggesztésével kezdődött el.³⁰ Ezeket a történéseket a kancellária és a tanács levélváltásaiból ismerhetjük meg, amik fontos információkat tartalmaznak a per korábbi szakaszaira vonatkozóan is. A második kancelláriai leirat már erős kételyeket támasztott a város eljárásával szemben,³¹ a felküldött dokumentumok többségének megkérdőjelezte a hitelességét, és kérte az iratok kiegészítését.³² Az iratok újbóli Bécsbe küldése azonban nem szüntette meg a Szeged elleni eljárást,³³ de a kezdeti ellenséges kancelláriai álláspontot leküzdve a város végül jelentősebb retorzió nélkül zárta a vizsgálatot, ugyanis a Pozsonyban tartózkodó befolyásos főbíró elsimította az ügyet.³⁴ Így az 1729. február 21-én kelt utolsó kancelláriai leirat kisebb szankciók mellett engedélyezte, hogy a korábban már elkezdett eljárások folytatódhassanak.³⁵ A kancellária szándéka a boszorkánypert folytató hatóság „megregulálására” feltehetőleg az egyik első boszorkányüldözés elleni, politikai fellépés volt Magyarországon.

A kancelláriai engedélyt követően az utolsó szakaszként a per folytatása következett azokban az esetekben, ahol még nem hoztak végső ítéletet. Ezeket is egy pernek kell tekintenünk, mivel egyesítve tárgyalták őket. A kancelláriai iratokból értesülhetünk a még el nem ítélt vádlottak perorvoslati törekvéseiről is, amik azonban nem minden gyanúsított esetében jártak sikerrel.³⁶ Ezután következett az utolsó döntés a „nagy szegedi boszorkányperben”, amikor 1728. március 7-én még két személyt elítéltek a kancellária engedélyével, majd pedig két nappal később, március 9-én ki is végezték őket.³⁷

A város – a történeti környezet

A szegedi boszorkányperек a város történetének olyan időszakaszába engednek betekintést, amikor drasztikus változások zajlottak le Szeged társadalmában. A perek alapján is egy olyan közösség képe rajzolódik ki, amely kulturálisan, társadalmilag és gazdaságilag is jelentős mértékben megosztott volt. A boszorkányüldözések első számú okait ebben a tágabb városi környezetben kell keresnünk. A város hódoltság utáni története tárháza azoknak a konfliktusoknak, amik a boszorkányperekben manifesztálódhattak. Szegeden a 18. század első felében átalakult az oszmán fennhatóság korában rögzült társadalmi és politi-

³⁰ A tisztújításokhoz hasonlóan az abszolutista állam számos ponton avatkozott be a szabad királyi városok életébe. Ezeket mind az államhatalom irányítási és ellenőrzési gyakorlatának is betudhatjuk. Vö. H. Németh István: *Pre-Modern State Urban policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary. The Elections to the City Council*. In: Schlögl, Rudolf (ed.): *Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500–1800*. Newcastle, 2009. 276–299.

³¹ MNL CsML, IV. A, 1003. e, Levelezések, 1727–1731. Lad. A. Fasc. 12–25. 1728. október 25.

³² A város felterjesztett iratai között szerepel minden a kancelláriától kérvényezett vizsgálati anyag, ami majd 70 foliót tesz ki. Ezek a dokumentumok majdnem azonos másolatai az eredeti iratoknak. Sok iratot csak ezekből a másolatokból ismerünk. Ez képzí a MNL OL, A 28., *Litterae Civitatum* 1728., No. 382. anyagát.

³³ A második kancellária leirat csupán egy összesítő tanúvallomási jegyzőkönyvvel és Makó város korábbi boszorkányságról szóló levelével egészítette ki a dokumentumokat. A levelet lásd: MNL OL, A, 28., *Litterae Civitatum* 1729. No. 47. 1. fol. Makó levelével kapcsolatban Árva: *Boszorkányok Csanád vármegyében*, 19–20.

³⁴ A főbíró eljárásáról a város bécsi ágense, Király Ádám értesíti a várost, részletesen lásd később a kancelláriai vizsgálat című fejezetben. Levelét lásd: MNL CsML, IV. A, 1003. f., Levelezések, *Sine Numero*, 1728–1729, 7. db. s. n.

³⁵ MNL CsML, IV. A, 1003. e, Levelezések, 1727–1731. Lad. A. Fasc. 293–456. 1729. február 21.

³⁶ A különválasztott perekről Horváth Mátyásné esetében részletesen szólunk később.

³⁷ MNL CsML, IV. A, 1003. a., 1724–1730. 506r.

kai rendszer, a város beilleszkedett az új Habsburg viszonyok közé. A boszorkányüldözések első szakaszát közvetlenül megelőző évek politikai és társadalmi folyamatai pedig messzeemenően befolyásolták a perek alakulását. Ezeknek a folyamatoknak a jobb megértéséhez érdemes áttekinteni az események rövid lefolyását.

Szeged az 1686. évi visszafoglalását követően a többi szabad királyi városhoz hasonlóan privilégiumait nem nyerte vissza, hanem kamarai igazgatás alá került.³⁸ A Habsburg be rendezkedés stabilizálódásával a város részéről törekvések indultak korábbi státuszának visszaszerzésére. A Rákóczi szabadságharc ideje (1703–1711) alatt Szeged a többszöri ostrom nyomán jelentős veszteségeket szenvedett. Rontotta a helyzetet, hogy az amúgy is romos állapotban lévő központi városrész (Palánk) leégett, ami súlyos károkat okozott az ott lakóknak és a szabadságharc után visszatérőknek.³⁹ A pusztítást követően azonban politikai és gazdasági fellendülés következett be, ami a kiváltságok visszaszerzésében is megmutatkozott. A város 1714-től önálló törvényhatósággá vált,⁴⁰ majd 1719-ben visszanyerte korábbi szabad királyi jogállását, és kikerült a kamarai igazgatás alól.⁴¹ Eközben a városvezetés a csanádi püspökkel feszült vitába keveredett a főkegyúri jogokért,⁴² és a Német Lovagrenddel is hosszú perbe bocsátkozott korábbi földterületeinek visszaszerzésért.⁴³ Szeged önállósodási törekvései sikeresek voltak, és a városi társadalomban is mélyreható változások indultak meg.

A jelentős regionális település a jó földrajzi elhelyezkedése révén fontos gazdasági útvonalak kereszteződésében feküdt, ami elősegítette a gyors gazdasági felépülését.⁴⁴ Részben emiatt is jelentős katonaság állomásozott a központjában, ami azonban számos konfliktus forrásává vált, ugyanakkor a katonák jelentős felvásárló erőt is képviseltek.⁴⁵ A konszolidációnak köszönhetően a városi társadalom teljesen átalakult. A városi népesség a szabadságharc okozta mélypontja után (9-11 000 fő) ugrásszerűen megnövekedett, és a húszas évek végére megközelítette a 15 000 főt, ami az ország egyik legjelentősebb városává tette Szegedet.⁴⁶ A be- és visszatelepülő lakosság jelentős hányada azonban nehezen illeszkedett be a helyi társadalmi viszonyokba. A változás felborította a korábban rögzült etnikai és vallási viszonyokat is, ami a városi politika szélsőséges polarizálódásához vezetett. Külö-

³⁸ Vö. H. Németh István: *Régi-új szabad királyi városok. Várospolitikai az újszerzeményi területeken a 17-18. század fordulóján.* In: Csomor Erzsébet – L. Balogh Béni (szerk.): *Várospolitikai és közigazgatás.* Esztergom, 2011. 11–28.; Szakály Ferenc: *A török kiűzésétől a szatmári békéig.* In: Farkas József (szerk.): *Szeged története.* II. köt. Szeged, 1985. 15–68.

³⁹ Szakály: *A török kiűzésétől a szatmári békéig,* 46–68.; Kenéz Győző – Szakály Ferenc: *A Szegedi Palánk-városrész 1697-es telekkönyve.* Tanulmányok Csongrád megye történetéből., 8. évf. (1984) 1. sz. 29–161.

⁴⁰ Reizner: *Szeged története,* I. 265–267.

⁴¹ Szeged esete részben eltér más városoktól. Vö.: H. Németh István: *Várospolitikai új utakon: Az abszolutista jellegű várospolitikai jellemzői a magyar Királyságban a 17-18. század fordulóján.* Urbs, 7. évf. (2012) 1. sz. 283–308.; Vass Előd: *A szabad királyi jogállás visszaszerzése és érvényesítése.* In: Farkas (szerk.): *Szeged története.* II. köt. 83–107.

⁴² Reizner: *Szeged története.* I. 287–300. illetve Vö.: Takáts Endre: *Gr. Nádasdy László csanádi püspök (1662–1729).* Szeged, 1943.

⁴³ Rákos István – Vass Előd: *A város földesúri joga és határának kialakulása.* In: Farkas (szerk.): *Szeged története.* II. köt. 173–182.; Reizner: *Szeged története.* I. 298–325.

⁴⁴ Farkas József: *A város kereskedelmi élete és kereskedő társadalma* In: Farkas (szerk.): *Szeged története.* II. köt. 380–433.

⁴⁵ Reizner: *Szeged története.* I. 197–207.

⁴⁶ Kováts Zoltán: *Népesedési viszonyok.* In: Farkas (szerk.): *Szeged története.* II. köt. 107–163.

nösen nehéz helyzetbe került az itt maradó török és délszláv lakosság, akiknek az arányát megbecsülni is nehéz.⁴⁷

A város politikai elitje nehezen tudott alkalmazkodni a gyors változásokhoz, és teljesen fragmentálódott. A korábbi kamarai igazgatás gazdasági haszonélvezői, főként a század elején betelepült német ajkú polgárság – bár elvesztette politikai pozícióit – jelentős mértékben támaszkodhatott az állami vezetés támogatására. A velük erős érdekellentétben álló „*autonomista*” városi polgárság vezető rétegét kitevő magyar lakosság azonban még saját keretein belül is megosztott volt.⁴⁸ Ez a politikai csoport nemcsak a Habsburg vezetéshez kötődő viszonyában volt ellentmondásos, hanem gazdaságilag és a bevándorló-betelepülő viszonyrendszer szempontjából is. Ezek a politikai és társadalmi konfliktusok végigkísérték a boszorkányperек történetét is.

Fokozta a feszültséget a városban az ekkor bekövetkezett nagy szárazság is, aminek következtében jelentős mértékben visszaesett a város mezőgazdasági termelése. Szeged a kereskedelem mellett jelentős kül- és belterületű földállománnyal, illetve szőlőbirtokkal is rendelkezett, ezért igen súlyosan érintette a természeti csapás.⁴⁹ A recesszió tetten érhető az adóösszeírásokban is, az adatok alapján jelentős bevételkiesést lehet tapasztalni.⁵⁰ A hirtelen adódott gazdasági nehézségek, illetve az említett politikai folyamatok a városi társadalmi elit belső harcainak felerősödéséhez vezettek. A város legkomolyabb politikai ellentétei az 1726. és az 1728. évi tisztújítások során eszkalálódtak. Az ellentét az említett udvarhú német polgárság és a kamarától való függetlenségre törekvő magyar városvezető elit között robbant ki.⁵¹ A város mindennapjait is befolyásoló események az abszolutista állam irányítási szándékának kiterjesztésével jártak együtt, és számottevő közvetlen beavatkozást jelentettek a város autonóm politikájába.⁵²

Közvetlenül két hónappal a boszorkányüldözések kezdete előtt, 1728. április 24-én is ezt tapasztaljuk. Prechtl Farkas kamarai küldött a tisztújítási szavazások elhalasztásának ellenére Podharadszky György felvidéki származású jogászt támogatta, és elősegítette a főbírói címhez jutását. A nagy támogatottsággal rendelkező Nagy Pál és Miller János szenátorok – a magyar párt jelöltjei – azonban megpróbálták a beiktatását megakadályozni. Az egymás ellen is induló képviselők összefogtak, és a szavazás helyszínéül szolgáló városháza épületét erőszakkal próbálták megszállni, hogy megakadályozzák az új bíró eskütételét. Konkrét fizikai konfrontációra is sor került, amiben a kamara jelöltje kerekedett felül. Sikertelenül a városháza egyik védett termébe menekülnie, ahol a kamarai követ és a püspök jelenlétében letette a vezetői tisztséghez szükséges esküt.⁵³ A magyar jelöltek nem voltak hajlandók ezt elfogadni, így Miller Jánost, a magyar párt egyik jelöltjét is főbírónak kiáltották ki. A kamara követe viszont szabályosnak nyilvánította Podhradszky választását, ami végképp

⁴⁷ Gergely András – Vass, Előd: *Az egyházi és hitélet*. In: Farkas (szerk.): Szeged története. II. köt. 599–617.

⁴⁸ Ruzsoly József: *Tisztújítások Szegeden a 18. század első felében*. Acta Juridica et politica Universitatis de József Attila Nominata, 46. évf. (1995) 4. sz. 3–32.

⁴⁹ Farkas: *A város kereskedelmi élete*, 380–433.

⁵⁰ Az 1728-as év adóösszeírása a város területeire lebontva: MNL CsML, XV., 15. f., 1718–1850, Szeged Város Összeírása, Ö 4–10., 1722–1741. 6. db. 1–4. cs.

⁵¹ Ruzsoly: *Tisztújítások Szegeden*, 3–7.

⁵² Vö. H. Németh: *Pre-Modern State Urban policy*, 278–284.

⁵³ Az itt elmondott eseményeket a kamarai követ elmondásából ismerjük, aki a városban lejátszódó eseményekről részletes jelentést irt. Jelentését lásd: Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 612. 1728. Apr., Fol 810–813.

elmélyítette az ellentétet. A helyzet mindkét párt részéről tarthatatlanná vált, mivel a város nem volt képes működni két főbíróval. Így kénytelenek voltak valamilyen politikai kompromisszumot kötni. Ennek értelmében Podharadszky megtarthatta a főbírói címet, de ki-neveztek mellé Miller János személyében egy helyettes bírót (*suffectus iudex*) az *autonomista* csoport köréből, aki az ő távollétében teljes joggal járhatott el.⁵⁴ Szükség is volt később a helyettes bíró tisztségére, mivel Podharadszky még május hónapban elhagyta a várost, és Pozsonyba utazott, hogy az országgyűlésen Szegedet képviselje.⁵⁵ Ez a nagy szegedi boszorkánypereket megelőző politikai csatározás komoly válságot vetített előre.

A város későbbi történetében eltérő folyamatokat figyelhetünk meg. A boszorkányhisztéria lezárulása után Szeged nagy ívű fejlődésen ment keresztül. A politikai csatározások egyértelműen az aulikus polgárság bukásával jártak, akik elvesztették korábbi kedvezményezett szerepüket.⁵⁶ A város az Erdély felé irányuló számottevő tiszai kereskedelemnek köszönhetően nagy gazdasági fellendülésen ment keresztül.⁵⁷ Ennek következtében más típusú gazdasági és társadalmi feszültségek jelentek meg, a városi lakosságon belül megerősödő délszláv etnikai csoportok gazdasági súlyuknál fogva politikai hatalomra tartottak igényt.⁵⁸ A város későbbi krízisei, az 1738-ban kitörő pestisjárvány, a Szegedinác Pero-féle felkelés, a török háború okozta katonai jelenlét, nem torkolltak a korábbihoz fogható boszorkányüldözésekbe.⁵⁹ Az 1729 és 1744 közötti időszakban sokkal inkább hosszán elhúzódó, de szórványos boszorkányüldözésekről beszélhetünk, amelyek már kisebb arányban végződtek kivégzésekkel.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért különleges az a rövid periódus, ami az 1728–1729-es perek eszkalálódásához vezetett, és milyen összefüggésben állhat mindez a városban lejátszódó politikai folyamatokkal. Erre a kutatás jelen állása szerint nem tudunk választ adni, de az bizonyosnak tűnik, hogy a nagy per nem oka, hanem eredménye volt a fent részletezett folyamatoknak. Ennél fogva pedig a boszorkányüldözések alkalmasak arra, hogy azokon keresztül vizsgáljuk a város válságos időszakát.

A boszorkány Horváth Mátyásné esete

Horváth Mátyásné pert megelőző életére vonatkozóan kevés biztos információ áll rendelkezésünkre, mivel a Szegedre vonatkozó kútfők a hódoltság korából szórványosak, és jelentős iratvesztéssel kell számolni a szabadságharcot követő időszakban is.⁶⁰ Így a szűkszavú vizsgálati anyagra kell támaszkodnunk. Ennek alapján elmondható, hogy a vádlott 1663 körül született Erdélyben ismeretlen szülők gyermekeként, a leánykori nevét sem ismerjük.⁶¹ Nem tudni, mikor költözött Szegedre, de arra lehet következtetni, hogy a Rákóczi-

⁵⁴ Vass: *A város önkormányzata*, 528–545.

⁵⁵ Vass: *A város önkormányzata*, 547.

⁵⁶ Vass: *A város önkormányzata*, 517–524.

⁵⁷ Farkas: *A város kereskedelmi élete*, 380–433.

⁵⁸ Ruzsoly: *Tisztújítások Szegeden*, 27–32.

⁵⁹ Reizner: *Szeged története*, I. 330–340.

⁶⁰ Szeged város levéltár megsemmisült az 1716-os tűzvész során. A tűzvészről kizárólag a titkos levéltár anyaga menekült meg, ami leginkább az értékes kiváltságleveleket tartalmazta. Lásd: Géczi Lajos: *Szeged város titkos levéltára*, In: Berta Tibor – Géczi Lajos – G. Tóth Ilona (szerk.): *Szeged Város Levéltára 1359–1950*. Szeged, 1995. 65–66.

⁶¹ Életkorát vallomási jegyzőkönyvébe jegyezték fel. Vallomási jegyzőkönyve esetében szám nélküli iratra hivatkozom, mivel a Szegeden őrzött iratot használtam. A vallomás másolata azonban elérhető az Országos Levéltárban is. Lásd: MNL OL, A 28., Litterae Civitatum 1728., No. 382. 5. fol.).

szabadságharc előtt érkezett ide.⁶² A bírósági tárgyalása idején a háza Szeged felsővárosi negyedében állt, és a végrendeletében vagyona nagy részét az itteni katolikus templomra hagyta, ami utalhat a felekezeti hovatartozására. Testamentuma alapján arra is következtethetünk, hogy nem hagyott hátra utódokat, de olyan jelentős vagyont halmozott fel, hogy még szolgát is tarthatott.⁶³ Mivel nőként végrendelezett, biztosak lehetünk abban, hogy korábban polgárjogot kapott, amit azonban – erdélyi születése miatt – csak házasság útján szerezhetett meg.

Többet mondhatunk el a férjéről, Bogidusa Mátyásról,⁶⁴ aki hajdúként a szegedi vár őrségéhez tartozott, nevét bejegyezték a Palánk városrész birtokviszonyait összesítő telekkönyvbe is. A „*Grundbuch*”-ban azokat a telkeket írták össze, amik katonai tulajdonba kerültek a városrészt 1697. évi leégését követően.⁶⁵ A forrás így számol be arról: „A római császári felség helybeli kamarauradalmi tisztartói ezennel tulajdonba adja Szűcs Mariannak a 452. számú házat, amelyet először Halál Gáspár hajdú kapott meg. Tőle a hivatal tudta nélkül megszerezte Boghi Dusa. 1704-ben mindketten elmentek a kurucokkal.”⁶⁶ A bejegyzés alapján egyértelmű, hogy olyan katonáról van szó, aki a kurucok közé állt, és elhagyta a Szegedet, majd emiatt a visszatérése után a palánki illetőségét nem kaphatta vissza. Más összeírásokban is szerepelt, mint aki eleget tett Rákóczi Ferenc felhívásának.⁶⁷ Másként világitja meg az átállását a város Habsburg hűségén maradása. Ahogy az a telekkönyv későbbi részéből kiderül, az átállt katonák közül többen – Bogidusa Mátyás is – nem kaphatták vissza korábbi tulajdonukat.⁶⁸ Ennek ismeretében azonban felmerül a kérdés, hogy lehetett-e szerepe a boszorkányperben a Rákóczi-mozgalom idején kibontakozó politikai eseményeknek. Források hiányában erre aligha lehet választ adni, de átfogó kutatások után feltehetően nem lenne példa nélküli az eset.⁶⁹ A perek megindulásának időszakáig további információkkal nem rendelkezünk sem a férjről, sem a feleségről. Nem tudni, hogy a fent említett katona mikor kapta meg a polgárjogot, illetve mikor halálozott el. Horváth Mátyásné 1728-ban már özvegyként állt a bíróság elé.⁷⁰

A pert ellene 1728. június 26. után vehették fel, ami egyben elfogásának és bebörtönzésének a legkorábbi időpontja is lehet. Biztosat azért nem mondhatunk, mert a neve nem

Az ismeretlen szülőkre vonatkozó kitétel („*a parentibus ignotis*”) pedig a város első kancelláriai feliratában található. Lásd: MNL OL, A 28., Litterae Civitatum 1729., No. 47. 1-2r. fol.

⁶² A férje már a szabadságharcot megelőző időszakban rendelkezett földbirtokkal a városon belül. A részleteket lásd később.

⁶³ Vagyonával kapcsolatban később fontos megállapításokat teszünk. Végrendeletét lásd: MNL CsML, IV. A, 1003, s. 96.

⁶⁴ Horváth Mátyásné neve több alakban is előfordul. Gyakorta Bogadussánnének nevezik, amely egyértelműen utal arra, hogy az említett katona a férje.

⁶⁵ Kenéz–Szakály: *A Szegedi Palánk-városrész*, 29–161.

⁶⁶ Kenéz–Szakály: *A Szegedi Palánk-városrész*, 125.

⁶⁷ Kenéz–Szakály: *A Szegedi Palánk-városrész*, 52.

⁶⁸ Szakály: *A török kiűzésétől*, 46–68.

⁶⁹ A boszorkányperrek hosszú időintervallumokban való kutatása feltárta, hogy a háborúk alatt, illetve az azt követő politikai változások során jelentős növekedés figyelhető meg a perek számában. Monter, William: *Germany's Superhunts (1586–1639)*. In: Ankarloo, Bengt – Clark, Stuart – Monter, William (ed.): *Witchcraft and Magic in Europe. The Period of the Witch Trials* vol. 4. London, 2002. 22–29. Hasonló módon figyelhető meg a hazai üldözésekben is jelentős növekedés a szatmári békét követően. (Ezzel kapcsolatban lásd: Sz. Kristóf: *Boszorkányüldözések a kora újkor Magyarországon*, 40.)

⁷⁰ MNL OL, A 28., Litterae Civitatum 1728., No. 382. 5. fol.

szerepel egy perfelvételen sem.⁷¹ Az eljárásának történetét külön-külön keletkezett iratokból lehet mozaikszerűen összeilleszteni. Mivel nem maradt fenn közvetlenül ellene szóló feljelentés vagy bűncselekményeit igazoló tanúkihallgatási jegyzőkönyv, azt feltételezhetjük, hogy más gyanúsítottak vallomása alapján állították össze az ellene szóló vádpontokat. Erről tanúskodik az is, hogy a perek elején indult nyomozást összefoglaló, előzetes jelentésben sem szerepelt. Azok a vádlotti vallomások, amelyekben tételesen megemlítették, június 26. és július 14. között keletkeztek. Így legkésőbb az utolsó vallomást követő bírósági ülésnapon, július 21-én vették fel ellene az eljárást.⁷² A vallomások mint ismert boszorkányt csak felsorolásokban említik, nem árulnak el részleteket a cselekedeteiről, így pedig aligha mondhatunk biztosat perbefogásának vélt vagy valós okairól. Azért sem, mert nem rekonstruálható, milyen kapcsolatban állt az ellene valló személyekkel, akik talán önös érdekből vagy a kínzás hatására, de megemlítették a nevét.

Az özvegyasszony perével kapcsolatos legterjedelmesebb forrásunk az elfogatása után keletkezett vallomási jegyzőkönyve.⁷³ Az irat formailag és írásképe alapján is rokonítható a per során felvett többi vallomási jegyzőkönyvvel.⁷⁴ Ennek megfelelően két hasábra lett osztva, az egyikben a korabeli jogi gyakorlatnak megfelelően az irányított kérdések, a másikban pedig a rájuk adott válaszok szerepelnek. A szegedi perekben a deutrális pontokat egytől egyig a *Praxis Criminalis* című munkából másolták ki, így egységes képet mutatnak a felvett önvallomások.⁷⁵ A jegyzőkönyvben szereplő beismerések a bíróság állítása szerint jó szándékúan, a vádlottak szabad akaratából hangzottak el.⁷⁶ A formai és tartalmi jegyek azonban ellentmondanak ennek a kijelentésnek, a vallomás egyértelműen a perben felvett,

⁷¹ MNL CsML, IV. A, 1021. b 66., 26., 28. és 29. sz.

⁷² A vallomások biztos időpontjai nehezen meghatározhatók, de perfelvételek előtt keletkeztek, mivel tartalmuk alapozta meg a pereket. Az említett vallomások: június 16. előtt Jancsó Pálné Szanda Katalin (MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.), július 3. Danyi Jánosné Tóth Erzsébet (MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., 13. sz.) és Légrádi Jánosné Malmos Katalin (MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., 22. sz.), július 10. Rósa Dánielné Szél Zsuzsanna (MNL CsML, IV. A, 1021. b 66., 15. sz.) és Dugonics Mihályné Barak Margaréta (MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.), valamint Végh Istvánné Koncz Sára (MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., 1. sz.).

⁷³ MNL OL, A 28., Litterae Civitatum 1728., No. 382. 5. fol.

⁷⁴ A vallomások egységes formai és tartalmi követelményekkel rendelkeztek, amit nagyban befolyásolt az alkalmazott jog. A korban elkülönült két fajta vallomás a kínzás alatti (*examen torturale*) és a jóságos vagy szabad akaratú (*benignum examen*). A 18. században még nem volt igazi szabályozása a perjogi bizonyításnak, de a szokásjog szerint érvényesültek bizonyos szabályok. A kérdéspontok összeállítása, a kényszer és az önkéntes vallomások elkülönítése, a vallatás gyakorlati lefolytatásának mikéntje leginkább a bírón múlott. Szeged esetében három munka merül fel jogforrásként a vallomásvétel kérdésében: a *Praxis Criminalis*, Carpozow Benedek *Practica nova*-ja, illetve Kitionich János *Directio Methodica* című munkája. Vö.: Katona Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században*. Budapest, 1977. 89–213.; Koncz: *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései*, 143–160.

⁷⁵ A *Praxis Criminalis* másolására először Banner János mutatott rá (Banner: *Szegedi boszorkányper*, 23.). Magyarországon főleg a 17. században terjedt el a *Praxis Criminalis* alsó-ausztriai törvénykönyv, a *Neue peinliche Landgerichtsordnung*, amit csak szokásjogi alapon használtak. A 18. századi használatához lásd: Béli Gábor–Kajtár István: *Az osztrák (német) büntetőjog szabályok hatása a magyar jogban a 18. században (a Praxis Criminalis)*. Dolgozatok az állam és jogtudomány köréből. XIX., Pécs, 1988, 31–40. A szegedi per eseményeiben elemzi hatását: Koncz Ibolya Katalin: *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései*, 164–172.

⁷⁶ A város kancelláriának írt levelében azt írja: „*fassionem [littera] E notatam crimina sua sponte et benevole confessata.*” Az idézetet lásd: MNL OL, A 28., Litterae Civitatum 1728., No. 382. 2r. fol.

kényszer alatti jegyzőkönyvekhez hasonlít, amelyek esetében a bíróság nem is tagadta a kényszer alkalmazását.⁷⁷

A dokumentum szövegének jelentős részét az úgynevezett *maleficium narratívok*, azaz a rontáselbeszélések töltik ki. Ezek a személyes konfliktusrendszer alapján tipizálható elbeszélések Horváth Mátyásné esetében sem jelentenek újdonságot.⁷⁸ A bűncselekménynek számító rontásait – főleg fiatalkorúak feltételezett testi sértését – vélhetően a haragosai, ellenlábasai ellen „követte el”. Kiemelendő, hogy majdnem minden megrontottját, ahogy valotta, gyógyította vagy legalábbis törekedett meggyógyítani, amiért olykor fizetséget is kapott.⁷⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy rendelkezett valamiféle közgyógyítást betöltő funkcióval, ami szintén nem lenne példa nélküli, ismerve a boszorkányság és a bábaság közötti összefonódásokat, amik a többi szegedi eljárásban is nagy jelentőséggel bírtak.⁸⁰ Az irat ugyancsak fontos tartalmi részét képezik azok a „mitikus” elemek, amelyek az úgynevezett diabolizált boszorkányhit részét alkotják, mint az ördögszövetség, a boszorkányszombat vagy a boszorkányszervezetben való részvétel. Ezek leírása nem különbözik jelentősen a többi vallomásban megfogalmazottaktól. Az ördögszövetség⁸¹ ábrázolásában itt is megjelentek az ördöggel való hálás,⁸² a baknak való eskütétel,⁸³ a stigmák vagy pecsétek létezés-

⁷⁷ A többi vallomás esetében árukladó a kancelláriára felterjesztett iratok csatolmányainak jegyzéke, amelyben szinte mindegyik vallomást mint tortúra alatti vallomást tüntetnek fel. Ettől függetlenül a kísérő levélben is elismerik a tortúra alkalmazását. A kísérő levelet és a csatolmányok jegyzékét lásd: MNL OL, A 28., Litterae Civitatum 1728., No. 382. 1. és 7. sz.

⁷⁸ Rontáselbeszélések sajátosságaival kapcsolatban lásd: Klaniczay Gábor: *A rontás- és gyógyítás elbeszélések struktúrája. Maleficium és csoda*. In: Benedek Katalin– Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Budapest, 1999. 103–121.; Tóth G. Péter: *„Jol tudom az én testemet a tűz emészti meg, de már én arról nem tehetek.” Három történet egy 18. századi boszorkányról a bírósági eljárás tükrében*. Uo. 121–163.; Pócs Éva: *Maleficium-narratívok-konfliktusok-boszorkánytípusok (Sopron vármegye 1529–1768)* In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Népi Kultúra–Népi Társadalom*. az MTA Néprajzi Kutatóintézet Évkönyve XVIII., Budapest, 1995 9–66.

⁷⁹ Ehhez lásd: *„24 Kis Péter fiát kezét kirántotta, kificzaméttotta azután meg gjojgétotta, él most is”*. Horvát Mátyásné vallomása lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.

⁸⁰ Fontos megjegyezni, hogy a bábák közötti vádaskodás gyakran vezetett boszorkányüldözéshez. Bagi Zoltán mutatta be Szentes mezőváros példáján, hogy a boszorkányper könnyen lehet bábák közötti rivalizálás egyik levezetési módja. Bagi, Zoltán: *„... öt boszorkánynak kiáltotta légyen...” Boszorkányperek Szentes Város XVIII. századi büntető pereiben*. In: Lábady, Lajos (szerk.): *Tanulmányok Szentes történetéből*. Szentes, 2001. 179–195. Vö.: Kristóf Ildikó: *Boszorkányok, „Orvos asszonyok” és „Parázna Személyek” a 16–18. századi Debrecenben*. Ethnographia, 101. évf., (1990) 3–4. sz. 438–466.

⁸¹ Az ördögszövetség képzetéről lásd: Sz. Kirtóf Ildikó: *How to make a (Legal) pact with the Devil? Legal Customs in Witch Confessions in Early Modern Hungary*. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (ed.): *Witchcraft Mythologies and persecutions. Demons, Spirits and Witches III*. Budapest – New York, 2008. 164–184.

⁸² *„Azután középszerű emberré vált, és mindgjárt bé vitte a pitvarb[a] és közösködöt véle, olyan volt mint az réz hidegh volt, az magva mikor el ment szintén olyan kemény volt, az teste. [...] 8 Éjjel, s-nappalis járt az ördögh hozzája. ez szintén, új közösködöt véle, mivel hogj magánossan lakott megúnta volt magát a Fatens [...]”*. Horváth Mátyásné vallomása Lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.

⁸³ *„Vagjon és az I[ste]nt meg tagadta és az keresztet sz[ent] kersztségrül lemondott egj bak ördög [...] hűségére meg esküdött [...] 3szor körül tánczolta, és annyiszor meg csókolta és kérdezte az baktúl te vagj e az én ur[am] felelte néki az bak, én vagjok [...]”* Horváth Mátyásné vallomása. Lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.

sének,⁸⁴ a szentek megtagadásának,⁸⁵ az írás, azaz a szerződés rögzítésének⁸⁶ és a társaságból való lehetetlen kilépésnek a motívumai.⁸⁷ Hasonló egységes képet mutatnak a konfeszziók a boszorkányszombat képzetekkel kapcsolatban is.⁸⁸ A boszorkányszervezet kérdését illetően azonban Horváth Mátyásné vallomása a többi szegedi per tükrében érdekes kérdéseket vet fel.⁸⁹ A szervezet vezetője – hasonlóan a többi forráshoz – nála is a „kapitány”, de ez a többi vallomástól eltérően nem Rósa Dániel,⁹⁰ hanem egy „Vastagh István”-ként megnevezett személy, akinek a perben betöltött szerepéről semmit sem tudunk. A „mitikus” elemek vizsgálata komoly problémát vet föl, mivel bennük számos ponton keveredik a tanult demonológia és a népi boszorkányhit eklektikus rendszere. Eredetük kérdésére jelenleg nem tudunk pontos válaszokat adni, azonban annyi bizonyos, hogy jelentősen befolyásolták tartalmukat a szegedi perben alkalmazott jogforrások.⁹¹ Vizsgálatuk a párhuzamos vallomások elemzése nélkül nem érhet célt, így nem képezi jelen tanulmány tárgyát, mivel jelentősen túlfeszítené annak kereteit. Azt azonban le kell szögezni, hogy ezeknek a tartalmaknak a megjelenése komoly összefüggésben áll a boszorkánypánik vádaskodó jellegével, és szinte kizárólag kényszervallomásokban jelentek meg.⁹²

Külön ki kell emelni a vallomásából egy elemet, amit a bírósági eljárásában végig fő bűncselekményként jelöltek meg: „12. Szentséget kétszer ki vette, és az ládában egy iskatuláb[an] ruháczkáb[a] vagjon kötve, hatszor gjont meg és kétszer eltette 4szer ismét el nyelte, és vértis okádot, hogj ki vette a szájábúll. A Paternek meg gjonta.”⁹³ Vallomásának ezen része azért érdemel külön figyelmet, mivel a bíróság erre alapozta a majdani elmarasztaló ítéletét. Az isteni felség megsértésének (*crimen laesae maiestatis divinae*) bűncselekménye nemcsak főbenjáró bűn volt, hanem könnyebben is lehetett igazolni, mint a mágia cselek-

⁸⁴ „Vastagh István házánáll, az szemérem testén vagjon az pecsét, hüthelével nyomta az ördögh.” Horváth Mátyásné vallomása. Lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.

⁸⁵ „Vagjon és az I[ste]nt megh tagadta és az keresztet Sz[ent]. kersztségrül lemondott.” Horváth Mátyásné vallomása. Lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.

⁸⁶ „Tizen három esztendeje szóvall esküdtette bé. Vastagh István ígérte hogj írást is fog adni új borral [...] írást magátúll nem adot.” Horváth Mátyásné vallomása. Lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.

⁸⁷ „Tizen három esztendeigh esküdöt bé, ki akart térni belöle de Vastagh István nem engedte, hogj tölcson még esztendőt még szolgállyon [...] akkor ad szabadságot. [...]” Horváth Mátyásné vallomása. Lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.

⁸⁸ A szegedi perek boszorkányszombat. képzeleinek összehasonlító vizsgálata még várat magára. Az országos tendenciákról összefoglalóan lásd: Klaniczay Gábor: *A boszorkányszombat ördögi látomása a vádaskodók vallomásaiban*. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álm, látomás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Budapest–Pécs, 1998. 284–306.; Pócs Éva: *A boszorkányszombat és ördögsvévetség népi alapjai Közép-Délkelet-Európában*. Ethnographia, 103. évf. (1992) 1–2. sz. 28–88.

⁸⁹ A boszorkányszervezet nem más, mint a katonai rendszerre emlékeztető felépítés, amelybe a boszorkányok hierarchikusan betagozódtak. Körner Tamás: *Boszorkányszervezetek Magyarországon*. Ethnographia, 80. évf. (1969) 2. sz., 196–211.

⁹⁰ Rósa Dániel a szegedi boszorkányperek fő vádlottja. Vele kapcsolatban lásd még a későbbi fejezetet.

⁹¹ A szakirodalomban konszenzus van abban a tekintetben, hogy a szegedi perek diabolizált boszorkányképzeteit nagymértékben befolyásolták azok a törvénykönyvek, amelyeket felhasználtak a vallomások kérdőpontjainak összeállításakor és a tortúra során. Lásd: Klaniczay: *Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés*, 264.; Koncz: *A magyarországi boszorkányperek*, 174.

⁹² Klaniczay: *Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés*, 265.

⁹³ Horváth Mátyásné vallomása. Lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., s. n.

ményét.⁹⁴ Ezzel magyarázható, hogy a későbbi kancelláriai vizsgálat során ez a büntett rendre visszatérő motívummá vált a magisztrátusnak a perek jogszerűségét érintő érvelésében. Ekkor derült ki, hogy a városi bíróság vezetője, Miller János (a várost vezető helyettes bíró) helyszíni szemlét is tartott az özvegy házában. A szemle során egy bizonyos Bernardus nevű piarista atya jelenlétében meg is találták Horváthné ládájában az ostya maradványait, ami aztán az egyik legfontosabb bizonyítékként szolgált a bíróság számára.⁹⁵ Nem nehéz belátni, hogy az ostya rejtegetése miért vált központi szerepűvé: attól eltekintve, hogy a valóságban tényleg sor került-e az eseményre, az ostyamaradványt valódi bizonyítéknak tekintette a testület, és ez köztudomásúvá is vált.⁹⁶ Horváth Mátyásné neve egy másik bizonyítási eszközön, az ún. stigmajegyzéken is szerepel, ami ugyancsak kapcsolatba hozható az istenkáromlás vádjával. Ez a dokumentum a szemle egy speciális változata, amely az ördögszövetség, egyúttal a keresztény hit megtagadásának legfontosabb bizonyítékát, az ördögi pecsét fizikai nyomának helyét hivatott feljegyezni.⁹⁷ A testi vizsgálat valószínűleg a börtönben történt, és sikerrel zárult, mivel az özvegy „női részén” felfedezni vélték az ördögtől kapott pecsét nyomát. Ez a vizsgálat – akárcsak a helyszíni szemle – a valóság valódiságának bizonyítására szolgálhatott, amit a bíróság így hitelesítettnek tartott.

Mindenesetre szem előtt kell tartanunk azt a tényt is, hogy a jegyzőkönyv leginkább fikatív okokról számol be, annak ellenére, hogy a beismerő vallomás a korabeli jogrendszerben is teljes bizonyítási értékkel bírt. Horváth Mátyásné megvádolásának oka feltehetően egy haragosának a feljelentése vagy tettestársként való megnevezése lehetett. A felsorolt dokumentumok alapján az eljárása a jog nézőpontjából meglehetősen szabályosnak ítéltető. Sokkal érdekesebb az a kérdés, hogy miért nem szerepelt a neve az 1728. július 21-i ítéleten, azaz, a július 23-án kivégzett tizenhárom boszorkány közé miért nem került be.⁹⁸ Az ügyében folyó eljárásnak ez a mozzanat is fontos szerepet biztosíthat. Bár jogi értelemben velük teljesen egy perben szerepelt – ahogy azt később az udvar vizsgálata is így tekintette –, mégsem végezték ki „társaival” együtt a Boszorkányszigeten. Ügyét a többi pertől különválasztották, és bár a bizonyítékok alapján bűnössége nem tűnhetett kétségesnek a bíróság számára, ítéletet sem hoztak ellene. Eddig nem sikerült kielégítő magyarázatot találni erre a késlekedésre. Felmerülhet, hogy a többi vádlott esetéhez képest esetleg túl későn indult

⁹⁴ Ezzel kapcsolatban érdemes áttekinteni Béli Gábor osztályozását és megállapításait a vallás elleni bűncselekményekről. Lásd: Béli Gábor: *Magyar Jogtörténet, a tradicionális jog*, 219–222.

⁹⁵ Ezzel kapcsolatban lásd később a kancelláriai vizsgálat című fejezetet.

⁹⁶ A város polgárai előtt is egyértelmű volt a bizonyítás, ami kiderül Szubin Beda polgárosszony kancelláriának írt panaszos leveléből. Lásd: Reizner: *Szeged története*, IV. 458–459.

⁹⁷ Ez tulajdonképpen egy testi bizonyítás, „*corporis inspectio*” ami bírósági személyek előtt a bizonyítási perszakban játszódhat le, mintegy egyszerű szemle. Katona: *Bizonyítási eszközök*, 219–221. Az így emlegetett *stigma* az a jegy, amit az ördöggel való szövetségkötés során az ördög „saját” boszorkányaira nyomott, ezzel mintegy „megpecsételve” a „szövetséget”. Ezek a nyomok a hiedelmek szerint valamely tabunak számító helyen, legtöbbször a nemi szerven környékén voltak találhatóak. (A stigmák jegyzékét lásd: Reizner: *Szeged története*, IV. 445–446.) Az ördög pecsétjéről lásd: Kristóf: *How to Make a Pact*, 168–174.; Monter, William: *Devil's Mark*. In: Golden, Richard M. (ed.): *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*. Santa Barbara, 2006. 275–277.

⁹⁸ Reizner: *Szeged története*, IV. 449–454.

ellene az eljárása. Ezt azonban a város a később keletkezett kancelláriai feliratokban igyekezett cáfolni.⁹⁹

Egy sajnálatos eset fursza megoldása

Horváth Mátyásné nem végezték ki 1728. július 23-án, és ügyében szokatlan módon egészen augusztus végéig nem is történt komolyabb fejlemény. Az ítéletre váró özvegyet ekkor már hetek óta tartották börtönben, ami különösen hosszú időszaknak számított hajlott kora miatt. Ennek okát leginkább abban kereshetjük, hogy igen kétséges híresztelések indultak meg a város eljárásaival kapcsolatban, amik gátolhatták a bírák döntéshozatalát.¹⁰⁰

Részben ezeknek a híradásoknak tudható be az is, hogy a Magyar Kancellária vizsgálatot indított az eljárások jogszerűségének ügyében, ami a folyamatban lévő perek felfüggesztését eredményezte. A vizsgálat hivatalosan csak a következő év februárjában ért véget, és részleges megszorításokkal, de újra engedélyezték a boszorkányperek lebonyolítását. A kancelláriai záró leirat megpecsételte az asszony sorsát, ugyanis a minősített ítéleten, azaz a máglyán élve elégetésen kívül jóváhagyta a város által előterjesztett indítványt is. A város vádjai, amikben az isteni felség súlyos megsértésére hivatkoztak (*crimen laese maiestatis divinae*), így *de facto* bizonyítást nyertek. Ezt követően csak néhány napot kellett várni, hogy a bíróság kiadja 1729. március 7-én a még börtönben lévő boszorkányok hivatalos végzését.¹⁰¹ Ennek az iratnak a kivonatát a tanácsülési jegyzőkönyvben is rögzítették, ami Horváthné ítéletét is magában foglalja: „1729. év március 7-én közönséges tanácsülésen ő legszentebb királyi felségének jószágos rendeletét örök hűség kötelességével és az alázatosság és kegyesség megbecsülésével elfogadtuk és kihirdettük [...] Horváth Mátyás özvegye Ilona, másképpen Bogadussánné, méregkeverőnek és boszorkánynak bizonyult. [Ő felsége] veleszületett és természetes jószágából [elrendeli, hogy], először fejezzék le, majd vessék tűzre és égessék el.”¹⁰²

Másnap, március 8-án azonban szokatlan dologra adott lehetőséget a bíróság. Majd egy évnyi raboskodás és többször elrendelt kínzás után feljegyezték Horváth Mátyásné testamentumát, amiben gondosan rendezhette vagyonának további sorsát. Ezt a következő módon vették írásba: „Kevés javacskaimból ilyen dispositio¹⁰³ tések. Fadgyasnének tartozom 40 f[orin]t[tok]kal, Pápista Jankónak 30 f[orin]t[tok]kal, egy aranyosgyűrű, Györöth adóssak az fatens[nek] tizen két mariassal.¹⁰⁴ Bujdosó Kis Kanics ados kilencz forintal, Vargha János egy mente árával tartozik, mely mente három forintokath meghért volna. Karoli Koczás¹⁰⁵ ados hét f[orin]ttal ételért. Az házamath hagyom, és legálom az feléth felső Városinak, felét Palánki templomnak lelkem könyebségéért, ha pedig az p[ater]

⁹⁹ Mivel ügyében nem keletkezett új perfelvétel, ezért egységes perben helyezték el a többi vádlottal. Ez sarkalatos pontjává vált a város érvelésének a kivizsgálás során. Ezt hangsúlyozta a második feliratában is. Lásd: MNL OL, A 28., Litterae Civitatum 1728., No. 382. 9. fol.

¹⁰⁰ A nemzetközi sajtó visszhangjával és a hazai reakciókkal kapcsolatban lásd a későbbi fejezetet.

¹⁰¹ MNL CsML, IV. A, 1021. b. 66., 46. sz.

¹⁰² MNL CsML, IV. A, 1003. a., 1724–1730. 506r.

¹⁰³ Latin szóból jelentése intézkedés.

¹⁰⁴ Szűz Máriát ábrázoló régi ezüst pénzérme. Általában értéke 17 illetve 20 krajcár értékű. Vö. Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Bukarest, 1996–2009. 188–189. (továbbiakban: EMSZT)

¹⁰⁵ A szöveghely értelmezése bizonytalan. Akár egy Koczás Károly nevezetű személyről, akár valamilyen kockajátéka is utalhat.

Franciskanusok¹⁰⁶ valami p[rae]tensiojokat akarnák mozdítani, azokh huszon nyolcz f[orin]tokat, és mégh ados volnék tizen két forintokkal, melly is az házbúl ki fogh telni. Az égetborfőző kazánt is felső Városi Templomra hagyom, és két vas fazék egy tepsi, két serpenyő azokath is, azon templomra hagjom, és más ingatlan jószágok is, úgj mint rostél, nyárs, és más konyhára való eszközök, Három szoknyám vagjon, aztat három városi templom három oltárjára hagjom. Egj selyem övet, és zobonyt,¹⁰⁷ selyem kötöm, fejér rokolám két fejér kötő megh nyolcz lepedő, egy hosszú ruha, egj ibrik,¹⁰⁸ az egész ágyoth, huszonöt véka búza,¹⁰⁹ egy fedeles ágy, tizen két akós üres hordó¹¹⁰ Öth font bors ládáb[an]¹¹¹ ezeket is az Sz[ent] Mise szolgálatjára hagjom. Öth fejsze. Melyek nagyobb bizonyosságára adom ezen testamentális levelem. Item Szunyogh háló, Réz mozsár is vagyon.”¹¹² A felsorolt vagyontárgyak vizsgálata meglehetősen jómódra utal. Kiemelkedő az „égettbor főző kazán” (pálinkafőző), amiből egész Szegeden csupán néhány darab működhetett. Az öt font bors is jelentős, mivel hasonlóval csak a 18. század végétől találkozunk a város gazdagabb kereskedőpolgárainak hagyatéki leltárában.¹¹³ Külön megjegyzendő, hogy a ház birtoklása nemcsak a polgárjogot látszik megerősíteni, hanem egyértelműen cáfolja azt a megállapítást, miszerint koldussasszonyról lenne szó.¹¹⁴ Megfontolva mindezeket, és látva az özvegyasszony érték tárgyait, meg kell állapítanunk, hogy a város tehetősebb polgárai közé tartozhatott. De az ítélet végrehajtása alól ő sem mentesülhetett, március 9-én kivégezték. A végrehajtásról a tanácsülési jegyzőkönyvekből értesülhetünk.¹¹⁵

Korábban a szegedi eseteket kutatók társadalmi eredőkre vonatkozó megállapításai főleg azt hangsúlyozták, hogy a boszorkányság csak a társadalom periferiáit érintette. Az anyagi kiszolgáltatottságot emelték ki, ami a mi olvasatunkban a leszakadó társadalmi rétegek sajátossága volt.¹¹⁶ Jóllehet nem tudjuk, milyen kapcsolatban állt az özvegy az öt „ki-

¹⁰⁶ Latin elnevezése a ferences szerzeteseknek. Szeged esetében egyértelmű, hogy az alsóvárosi ferences templomra és rendházra, illetve az abban lakó szerzetesekre gondol.

¹⁰⁷ Ing fölött viselt a felső testet takaró férfi ruha. Vö. B. Lőrinczy Éva (szerk.): *Új Magyar Tájszótár*. V. Budapest, 1979–2010. 803–804. (a továbbiakban: ÚMTSZ)

¹⁰⁸ Általános jelentése éjjeliedény. ÚMTSZ III. 1052. Máshol kanna fajta, hordót, mosdó tálat is jelent. Időnként nemesféméből készült vagy azzal díszítették EMSZT V. 407.

¹⁰⁹ Úrmérték, értéke körülbelül Csongrádi vékával számolva 23,28 kg. Lásd: Bogdán István: *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991. 360–362.

¹¹⁰ A szöveg központozása miatt nem eldönthető, hogy egy darab 12 akós hordóról vagy tizenkét darab egy akós hordóról van szó. Az akó hígúrmérték és térfogatmértéket is jelent. A csongrádi akó mértéke (megyei mérték) 67,14 liter volt. (Bogdán: *Magyarországi úr-, térfogat*, 136–137.) Így valószínűsíthetjük, hogy 12 darab hordóról van szó.

¹¹¹ A font a latin kultúrából megmaradt súlymérték hazánkba német közvetítéssel érkezett. Körülbelüli értéke 0,4–0,6 kg (eredeti középértékei 0,4675–0,5612 kg). Bogdán: *Magyarországi úr-, térfogat*, 442–448.

¹¹² Az eredeti forrást lásd: MNL CsML IV. A. 1003, s. 96.

¹¹³ A tárgyi eszközökkel és végrendeletekkel kapcsolatban lásd: Rákos István: *Gazdasági és társadalmi viszonyok Szegeden a testamentumok tükrében (1720–1848)*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 6. évf., (1982) 97–129.; Juhász Antal: *Életmód és tárgyi ellátottság*. In: Farkas (szerk.): *Szeged története*, II. köt. 439–484.

¹¹⁴ Vö.: Reizner *Szeged története*. I. 343–347., illetve 117. jegyzet.

¹¹⁵ MNL CsML, IV. A, 1003. a., 1724–1730. 506r.

¹¹⁶ A szegények ellen lefolytatott per koncepciója egységes volt. Vö. Reizner *Szeged története*, I. 343–362.; Oltvai: *A szegedi boszorkánypörök*, 7–10.; Banner János: *Szegedi boszorkányok*, Szeged, 1928. 8–15.; Vass Előd: *A városi bírásokodás, Boszorkányperek és jogalkalmazás*. In: Farkas

végeztető” társadalmi elittel, amelybe talán maga is beletartozott, vagyona és végrendeleti leltára alapján mindenképpen megkérdőjelezhető a perifériára helyezni őt. Kiszorulását a magasabb társadalmi rétegből nem vagyoni helyzetében kell keresni, hanem más tényezőkkel kell magyarázni. Ezeket az okokat a kutatás még nem tudta biztosan felderíteni, de sikerült egy párhuzamos ügyet is feltárni, ami segíthet az értelmezésben.

Horváth Mátyásné országosan is egyedülálló esetéhez érdekes módon jó párhuzamot nyújthat a szegedi perben fővádlottként megjelenő Rósa Dániel ügye.¹¹⁷ Vagyonát abból a vallomásból ismerjük, amit mostohafia, Hódi Gergely tett, aki nevelőapja mellett az édesanyját is elveszítette a perek során.¹¹⁸ Az írástudatlan mostoha *fassionális* levelét egy tanácsstag jegyezte le, valószínűleg a bíróság előtt. Az írás a kivégzett mostoha vagyonának részletes leltárát rögzítette. Rósa Dániellel, a volt főbíróval kapcsolatban korábban is tényként kezelte a történeti irodalom, hogy Szeged tíz leggazdagabb polgárának egyike volt, bár a részletes hagyatéki leltára nem volt ismert.¹¹⁹ A két leltár összehasonlítása árnyalhatja az özvegy Horváth Mátyásné vagyoni helyzetének és a város eljárásának sajátosságait is. A mostoha vallomása a következőképpen hangzik: „En alab meg irt fassiom szerent assecuralvan¹²⁰ es meg bizonyittvan lelkem ismereti szerint, hogy igazam az miket tudom láttam és halottam meg vallom tudni illik. Előben is hogy Szarkany Janos fiat Ferenczet¹²¹ az mustoham Rósa Daniel vallotta hogy ő rontotta megh. 2do: hogy említett mustohamnak valo negy szaz öttven forintya az maga reszerül. 3tio: száz öttven juhot olvastam meg el mulo Sz[ent] Györgyi napon. 4to: hogy oly usgtag szenaja vagyon, hogy mostani üdökhöz kepest száz forintot meg ér. 5to: negy tinajat ketej harmadfű, ketej negyedfű es három borjas tehenet és három tavaj borjat tudok. és harmicz hatott kereszt¹²² buzajat kett pusztza szőlőjét és három sörteset olbelit három lovat kocsjat es fel malom részét. Egy öltösere

(szerk.): Szeged története, II. köt. 555–567.; Molnár: *A boszorkányperek Magyarországon*, 42.; Kovács: *Szeged népe*, 300–345. Balogh Elemér: „*Aki az ördöggel szerződést köt...*” 15–17.

¹¹⁷ Rósa Dániel a Szegedhez közeli Martonoson született, halálos ítélete 1728. július 21-ére szól, boszorkányság vádja miatt, amit két nappal később hajtottak végre. A város korábbi főbírója és több mint húsz évig a belső tanács tagja volt. Vö. Reizner: *Szeged története*. IV. 429–433., Vallomását lásd: Reizner: *Szeged története*, IV. 407–411. Az ítéletet lásd: Reizner: *Szeged története*, IV. 449–454.

¹¹⁸ Hódi Gergely édesanyja Rósa Dánielné Széll Zsuzsanna, ugyancsak a boszorkányperek áldozata lett. Vallomását lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b 66., 15. sz. Ítéletét lásd: Reizner: *Szeged története*, IV. 449–454.

¹¹⁹ Reizner: *Szeged története*, I. 234–267. és 340–362.; Vass: *A városi bíráskodás*, 559–564.

¹²⁰ Latin szóból származik jelentése biztosít.

¹²¹ Szárkány János e levelet lejegyző és azt így hitelesítő tanácsstag. Érdemes megjegyezni, hogy Rósa Dániel ellen tesz vallomást fia megrontásának ügyében. (Lásd: MNL CsML, IV. A, 1021. b 66., 1. sz.) Ezt a vádpontot Rósa Dániel is elismeri kétes eredetű kényszervallomásában. Vallomását lásd: Reizner: *Szeged története*, IV. 408–411., Oltvai: *A szegedi boszorkányperek*, 122–132.

¹²² A kereszt száraz úrmértékegységnek számít. A Duna-Tisza közén általában 13–26 kéve közötti érték (leggyakrabban 15 kéve). A kéve ugyanebben az időben 5–17 kg-os értéket jelölt általában. Gabona vagy szemes takarmány mérésére szolgált. Lásd: Bogdán: *Magyarországi űr-, térfogat*, 406.

valo ezüst gombjait és három par gyöngyös tújet egy selyem köczölejet¹²³ ket mentejet¹²⁴ egy dolmányat.¹²⁵ Utolszor mind az ket szallasz része volt.¹²⁶

A két vagyont összehasonlítva megállapítható, hogy nincs akkora eltérés a két személy anyagi helyzetében, ami indokoltá tenné, hogy Horváth Mátyásné periférián lévőknek tekintsük. Arról nincs biztos értesülésünk, hogy a város bármilyen tisztségviselője megszerezte volna a teljes vagyonukat, azonban az árulkodó tény, hogy a városi vezetés szokatlan módon leltárba vette azokat. Jóllehet a végrendelkezés joga általánosságban része volt a városi polgárjognak, mégis igen szokatlan, hogy ez ilyen formában következzen be.

A korrupció vádja ténylegesen felmerülhet az özvegyasszonnyal szembeni eljárás esetében. Jelentős gyanúra ad okot, hogy a város egy feszült politikai időszakban ilyen magas rangú személyt vont megkérdőjelezhető eljárás alá. Különösen érdekes politikai szálát feltételezni annak tükrében, hogy a város kinevezett „udvarhű” bírása is alig volt képes elsimítani a kancellária vizsgálatát. Azonban ezen feltételezéseken túl a jelenlegi ismereteink alapján azt már nem lehet ténylegesen megragadni, hogy milyen politikai, gazdasági vagy éppen személyes okok tették szükségessé egy ilyen eljárás lefolytatását. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy már a korszak emberei is – gondolok itt a kancelláriai vizsgálatra – kétes értékűnek ítélték meg egy ilyen tárgyban lefolytatott eljárást. Bár Magyarországon a boszorkányüldözés ekkor még nem érte el csúcspontját, már erőteljesebbek voltak azok a vélemények, amelyek megkérdőjelezték a szegedi boszorkányperek jogalapját.

A kancelláriai vizsgálat – kétség és korrupció

Horváth Mátyásné esetének tükrében is érdemes visszatérni a kancelláriai vizsgálat időszakához, ami más fényben világítja meg a pert. A Magyar Kancellária vizsgálatát annak tükrében elemezzük, hogy miként jelent meg a kétely a városi bíróság által lefolytatott perekkel kapcsolatban. Egyértelmű, hogy a központi hatóság csak az események csúcspontját jelentő kivégzések után értesült az eljárásokról. A vizsgálatuk oka pedig nem lehetett más, mint azok kétes híre. Az irat szerzője nem is rejtette véka alá véleményét, és azonnali hatállyal elrendelte a perek felfüggesztését és az iratok Bécsbe küldését.¹²⁷

Mindezek fényében érdemes megvizsgálni azt is, milyen mértékű volt a hírek áramlása. A perekről szóló beszámolók hamar bejárták a világsajtót, amit érdemes felsorolás szinten áttekinteni. Német nyelvterületen a „nagy perről” szóló első írás már 1728 júliusában Lipcsében napvilágot látott. Az itt közölt értesülések pontosak voltak, mivel közvetlenül Szegedről érkeztek.¹²⁸ Bécsbe augusztusban jutott el a hír, ahol ezt a *Wienerisches Diarium*

¹²³ Általában széles bő szabású kötény, de lehet csíkkal díszített szóttas, ponyvaféle, jelent férfi kabátot is. ÚMTSZ. III. 161–162.

¹²⁴ Általános értelemben férfi és női felsőkabátot is jelent. Általában drága prémből készült és láncsal oldalra vetve hordták. EMSZT IX., 100–104.

¹²⁵ Gazdagok felső ruhadarabja általában kabátja. Sokszor ékkövekkel, drágakövekkel díszítették gombjait. EMSZT II. 448–449.

¹²⁶ MNL CsML, IV. A, 1003. f., Levelezés, Sine Numero, 1728–1729 7. db. s. n.

¹²⁷ „Mivel hogy, a közhírek [tkp. újságok] által elterjedt, hogy [...] elmúlt hónap 23. napján 13 személyt főbenjáró ügy révén, boszorkányság miatt, a halálra ítéletetek [...] a befejezett perek anyagát a mi Magyar Királyi Udvari Kancelláriánkhoz haladéktalanul küldjétek meg. Egyebekben pedig [...] vizsgálat elvégzését tartoztok teljesen mellőzni [a még fogva tartottak ellen]” MNL CsML, IV. A, 1003. e, Levelezések, 1727–1731. Lad. A. Fasc. 12 –25. 1728. augusztus 27. 1r.

¹²⁸ Az újság gyors és pontos hírei annak tudhatók be, hogy információi közvetlenül Szegedről származnak. A cikk ismeretlen szerzője így fogalmaz: „so man den 26. july aus Segedin überschreib”,

című hetilap közölte, ami pontos számadatok és dátumok feltüntetésével számolt be a boszorkányok kivégzéséről.¹²⁹ Kiemelendő, hogy még a szigetországi lapokban is említést tettek az eseményekről. A tekintélyes edinburgh-i *The Caledonian Mercury* a Habsburg Birodalom belpolitikáját tárgyalva tért ki a boszorkányok ügyére.¹³⁰ Jelzés értékű az is, hogy a londoni sajtóban alig három héttel a csoportos kivégzést követően, már augusztus 15-én megjelent a hír.¹³¹

A nemzetközi értesülések fényében nem lehet kétséges, hogy a hírek a Magyar Királyság területén is gyorsan terjedtek. A számos értesülés közül érdemes kiemelni egy, az ügyben személyesen is érintett, szegedi hivatalnoknak a városi tanácshoz szóló levelét. A nagy perek folyamán személyesen eljáró és a vádat képviselő ügyész, Szlovenics Mihály meglehetősen nagy felháborodásról számolt be írásban a városi magisztrátusnak: „A midőn Pesten es Budán által jüttem volna, sok ismiretes és jo uram hozzám jűvin, sok rendbeli kerdiseket vetnek vala előmbe. Holmi bal itillettel léven; mint ha mi valami törvinyes uton kívül való rendetlen processusokat vittük volna vighez az nyilvánosággal valo ördönsiggel tettes szemillek ellen. De telles informationnal az ollatin rosz nyelveknek csácsogását heles informationnal meg ellőzvin, confu[n]dáltam, és azon heltelenül informált szemilleknek elmijeket meg nyugtottam. Csudalkoznak mindnek ezek a szörnyü ördönsiges mester-sigen.”¹³² Levele 1728. augusztus 2-án Udvardról (Komárom vármegye) érkezett, tehát elég hamar elterjedt a kivégzések és az elfogatások híre. Csak tetézhetette Szeged város problémáit, hogy akadtak, akik egyenesen a bécsi udvarhoz fordultak panasszal az eljárások miatt.¹³³

A városi tanács csupán szeptember végén válaszolt Szlovenics levelére, és igyekezett pontosan reagálni a sajtóban megfogalmazottakra. Cáfolták, hogy jelentős számú vádlottat tartának fogva, és röviden részletezték az eljárásokat. Levelükben kiemelték, hogy összesen három személyt tartanak fogva, akik között ott találjuk Horváth Mátyásné is.¹³⁴ Az özvegy és néhány még ki nem végzett boszorkány ügye ekkor a városi tanács és a kancellária vitájának középpontjába került. Annak ellenére, hogy a város felterjesztette az iratokat, a kancellária komoly kétségeket támasztott a perek jogszerűségével szemben.

Nem ok nélküli, hogy a kancellária ismételten negatív hangvételű levelet küldött a következő év októberében is, amelyben súlyos kérdéseket vetett fel. A számos vitás pont között nagy jelentőséggel bírt Horváth Mátyásné befejezetlen eljárása is. Különösen érdekes, hogy a kancellária azokat a bizonyítékokat vonta kétségbe, amiket a jogi normáknak megfelelően kapott meg írásban. Megkérdőjelezte a vallomásokban szereplő beismeréseket, a hitelesítésként végrehajtott vizsgálatokat pedig erőtlennek ítélte. Különös kétkedéssel fordult a stigmajegyzék felé is, aminek az újbóli megerősítését kérte.¹³⁵ A legnagyobb fenntartással

amiből egyértelmű az előbbi megállapítás. *Miscellanea physico-medico-mathematica* 1728. Juli IV. Class. 9. articel.

¹²⁹ A *Wienerisches Diarium* 1728. August 21. Vö. I. S. *Egykorú leírás a szegedi boszorkányégetésről*. Történelmi és Régészeti Értesítő, 16. évf. (1900) 19. sz. 108–110.

¹³⁰ *The Caledonian Mercury, Edinburgh, Monday September 16, 1728. Num. 1315.*

¹³¹ *The London Evening Post*, 15th August 1728.

¹³² MNL CsML, IV. A, 1003. f., Levelezés, Sine Numero, 1728-1729, 7. db. s. n.

¹³³ Az említett személy Mihalovity Györgyné Szubin Beda (Czincárné), aki panaszlevélben kéri az uralkodót, hogy vonja felelősségre a vele szemben jogtalanul eljáró szegedi tanácsot, az oktalan boszorkányvád miatt. Az iratot lásd: Reizner: *Szeged története*, IV. 458–459.

¹³⁴ MNL OL, A 28., Litterae Civitatum 1728., No. 382., 1. fol. 1728. szeptember 23.

¹³⁵ „Mégsem közölittek, azt hogy, azoknál akik magukat stigmázottnak vallották, vajon jelöltek is voltak-e? Testük korábbi vizsgálata alkalmával valóban stigmázottak és tényleg megpecsételtettek voltak-e? Továbbá, ahogy az előbb említett boszorkányok vallották magukról mindenek előtt, hogy

pedig éppen az özvegy esetét kezelte, akit a levélben férje után Bogadusánné néven emlegettek. Pontosán az eljárás sarokkövét jelentő elemet, a szent ostya használatát emelték ki a következőképpen: „Különösképpen özvegy Bogadusánné mivel, a 12. pontban azt vallotta, hogy istentelenül kétszer a szájából kivette a szent ostyát és a kötényébe rejtve egy ládában tartotta. Vajon ez így kiderült-e? Komolyan vizsgáljátok ki és nekünk igazán és körültekintően jelentsétek, hogy ezt a vallomást a többi ellen hozott ítélet végrehajtásakor tette vagy azt követően vallotta, hogy az ítélete először felfüggesztésre került.”¹³⁶ A leiratból egyértelműen kiderül, hogy a kancellária azt feltételezte, hogy az özvegy vallomása már azután született, hogy megindították a vizsgálatot a perekkel szemben. Erre utal az is, hogy az özvegy eljárását a bíróság ténylegesen csak ekkor függesztette fel. Az irat így azt sugallja, hogy a testület már a kancellária feltett kérdéseinek az ismeretében vette volna fel az özvegy kényesvallomását, és így a tartalmát ennek a fényében tudta befolyásolni.

A magisztrátus 1729. január 10-i válaszában tagadta ezeket a vádakat, és kiállt amellett, hogy az özvegy jó szándékúan tette meg a vallomását, és az még a korábbi nagy per részeként hangozott el.¹³⁷ Bár nem tértek ki arra, hogy ha Horváthné eljárása a nagy per időszakában kezdődött, és ha bűnössége valóban fennállt, akkor miért nem végezték ki a többi vádlottal együtt. A kancellária feltételezését nem lehet iratokkal alátámasztani, a szóban forgó vallomás és eljárás pedig beleillik a korábbi perek iratainak rendszerébe, különösen az egymásra hivatkozó vádlottak miatt. Ugyanakkor kétkedésre adhat okot, hogy az iratokat kiállító hatóság könnyen meg is hamisíthatta azokat, hogy ezzel elkerülje a vizsgálat negatív következményeit. A hamisítás gyanúját a város sem volt képes eloszlatni, mivel magyarázatként csak a korábbi érveit sorolta fel azzal kiegészítve, hogy a bíróság tagjai személyesen is tanúsították a bizonyítékok hitelességét.¹³⁸ Nem könnyíti meg a vizsgálat értékelését az sem, hogy a magisztrátus az ügy támogatására más, kevésbé hivatalos utat is megjárt annak érdekében, hogy válaszát elfogadják. A városi tanács a főbíró közbenjárásával lefizette a kancelláriai tanácstagokat, akik Szegedet megkímélték az elmarasztalástól. Erről Szeged bécsi ágense, Király Ádám¹³⁹ és az országgyűlési követek levelei pontosan beszámolnak. Az ágens február 2-i keltezésű levelében így számol be az eseményekről: „Podhráczki biro uram ez előtt egynehány nappal elérkezvén azonnal el menvén mélt[óságos] cancellarius uramhoz eő excellentiájához, ugy az többi urakhoz is, az t[ekintetes]: n[emes] város boszorkányok cassusáról adott válaszát exhibeálván¹⁴⁰ s informálván eő excellentiájukat, s eő n[agy]ságokat. Jól attá az Isten, hogy az eő k[e]g[ye]lmét fel kütte k[e]g[ye]lmetek mert eő k[e]g[ye]lme annyira hímezte hámozta á dolgot, hogy még his láczatnak egykevessé az urak conncuráltatni máskint nem csak nem helyesnek tartják azon k[e]g[ye]lmetek prae-

másokat egészségükben károsítottak, azután pedig másokat ismét egészségessé tettek, megint másokat pedig azután a halálnak szántak. Vajon ez meg is vizsgáltatott és be is bizonyosodott-e valójában?” MNL CsML, IV. A, 1003. e, Levelezések, 1727–1731. Lad. A. Fasc. 12–25. 1728. október 25. 1r.

¹³⁶ MNL CsML, IV. A, 1003. e, Levelezések, 1727–1731. Lad. A. Fasc. 12–25. 1728. október 25. 1r.

¹³⁷ MNL OL A 28, Litterae Civitatum, 1729. No. 47. 1. fol.

¹³⁸ „Azokat is szemre vételeztük és először is azon az oldalon felül, ahol nemüket mutatják stigmázottak voltak. [...] Özvegy Bugadussánné ládájából pedig a szent ostya maradványait a piarista iskolabeli tisztelendő atya Bernardus kerítette elő vászon ruhába csomagolva, Joannes Miller helyettes bíró urunk jelenlétében.” MNL OL A 28, Litterae Civitatum, 1729. No. 47. 1. sz. 1v.

¹³⁹ Király Ádám a város bécsi szóvivője, már az 1712-es évből felbukkannak adataink róla, de tevékenységéről mégis keveset tudunk. Lásd: Vass: *A város önkormányzata*, 87., 175.

¹⁴⁰ Latin szóból származik, jelentése előad.

cipitantiáját,¹⁴¹ de az *ius gladiom*nak amissiojára¹⁴² is elegendőnek tilték. Mindazonáltal talán máskint fognak gondolkodni azon k[e]g[ye]lmetek adot válaszával. á mint hogy ha érthetek k[e]g[ye]lmeteknek azonnal kívánom megh irnom. Az halat á mint legjobban itiltúk elosztánk, de az kevés vala mássalis tottuk az kedveskedés melly eránt remélem Podhráczki ura[m], ki is tegnap előtt Posunb[a] le sietett az quantumra¹⁴³ való nézve k[e]g[ye]lmetek fogja informálni. Az hordócska halat illetlen lett volna rész szerint osztani; azt egészen mélt[óságos]: cancellarius uramnak attuk, á többit más helyekre,[...]”¹⁴⁴ A „kedveskedésre” mindenképpen szüksége volt a városnak, ugyanis nemcsak azt kockáztatták, hogy a kancellária elmarasztalja őket a helytelen eljárás miatt, hanem még a visszacszerzett privilégiumaik is veszélybe kerülhettek. Mint az kitűnt Szeged történetének áttekintéséből, ez egy igen hányattatott és sok belső társadalmi-gazdasági konfliktussal bíró periódus volt a Tisza-parti település életében. Ekkor folyt a város pere a kun pusztákért a Német Lovagrenddel, és tartott még a vita a csanádi püspökkel a főkegyúri jogokért. Eközben a Magyar Kamara és a bécsi *Hofkriegsrat* is rossz szemmel nézte Szeged szabad királyi városi státuszát, és a per miatt még a város pallosjoga is kockán foroghatott.¹⁴⁵ A nehézségek ellenére a kancelláriai vizsgálat nem kívánt következményeit végül sikerült a szegedi városatyáknak elhárítaniuk. Ennek köszönhetően a börtönben lévő „boszorkányok” ellen folytatódhatott az eljárás. 1729. február 10-én született meg a kancellária utolsó leirata, ami egyúttal le is zárta a vizsgálatot: „Ami tehát a jelenleg is börtönben lévő asszonyokat illeti, [...] és Ilona, özvegy Bogadusianné [...]. ezáltal igazán a szabad akaratú vallomásukban [benignum examen] azt vallották, hogy a mindenható Istent és annak Szentségeit megtagadták. [...] Továbbá ezáltal testükre stigmákat pecsételtek, fajtalan tetteket követtek el, és ezen kívül embereknek sok kárt okoztak. Mi szörnyűbb özvegy Bogadusianné két alkalommal a szájából kivette és saját ládájába zárta a Szent Ostyát. [...] Nektek levelünkkel komolyan kegyesen megparancsoljuk és meghagyjuk, hogy mindkét említett vádlottat, [...] előbb fejezzétek le, majd azután vessétek őket máglyára. [...] Ezt kevés szóval a velünk született jóindulatunkból, császári-királyi kegyünkől a törvényesség útját követve tesszük. A ti tanácsi ítéleteketek által kellett volna élve tűzre vetni és elégetni őket.”¹⁴⁶ A leiratból tehát világosan kiderül, hogy a város felterjesztett iratainak hitelességét és azon keresztül a per bizonyítékait a kancellária elfogadta, és Szeged különösebb retorzió nélkül zárhatta le a per ezen időszakát.

Értékelés – a kancellária, a város és a boszorkány

Ezen a végső ponton ragadható meg talán leginkább Horváth Mátyásné és a szegedi boszorkányperек különleges jelentősége. Végigkövetve az asszony életét, kirajzolódott egy olyan folyamat, amely eljuttatta a polgárasszony esetét a személyes keretektől a kancellária szintjéig. Befejezésként érdemes fordított sorrendben értékelni ezt a folyamatot a hármas „viszonyrendszer” alapján.

¹⁴¹ Latin szóból származik, jelentése hirtelenség.

¹⁴² A „*Ius Gladiom amissiojára*” kifejezés magyar fordítása: a pallosjog elvételére. Vö.: Szakály: *A török kiűzésétől*, 25–68.; Vass: *A szabad királyi jogállás*, 103–107.

¹⁴³ Nagy valószínűség szerint, a szerző a „*quantum*” kifejezés alatt az adóra utal, amelyről ekkor szavaztak Pozsonyban az országgyűlési követek.

¹⁴⁴ MNL CsML IV. A 1003. e. Levelezések, Sine Numero. 1728–1729. 7. db.

¹⁴⁵ Reizner: *Szeged története*, I. 249–325.; Vass: *A szabad királyi jogállás*, 83–107.

¹⁴⁶ MNL CsML, IV. A, 1003. e, Levelezések, 1727–1731. Lad. A. Fasc. 295–456. 1729 február 21. 1r.

Az állami vizsgálat végső soron megkérdőjelezte az eljárások jogszerűségét, még ha nem is volt képes arra, hogy megakadályozza azokat. Ebből a szemszögből látszódhat leginkább az események tágabb kontextusa, mivel a korszakból számos büntetőjogi reformjavaslat ismert.¹⁴⁷ Továbbá az államigazgatás hajlott arra, hogy az egyéni esetekből alakítson ki országos szintű szabályozásokat. Talán ezt a vizsgálatot lehet az egyik első, a boszorkányperek elleni szkeptikus kormányzati hozzáállásként értelmezni. De éppen emiatt merül fel a kérdés, hogy mi akadályozta meg azt, hogy a szegedi perek esetében lefolytatott vizsgálatnak is országos szintű kihatásai legyenek. Nem feltételezhetjük, hogy ennek egyedüli oka a város korrupt fellépése volt, mert az állami szándék sem volt annyira erőteljes, és hozzá kell tennünk, hogy az üldözések országos tendenciái is másfelé mutattak.¹⁴⁸ Különösen érdekes ez a kérdés annak fényében, hogy a boszorkányperek megszüntetésének jogi folyamata alig több mint tíz évvel később kezdődött el, aminek középpontjában hasonlóan „hírhedt” perek álltak.¹⁴⁹ Ennek a folyamatnak a lezárásaképpen akadályozta meg később Mária Terézia rendeleti úton a boszorkánypereket.¹⁵⁰ Jóllehet a szegedi perek vizsgálata eddigi kutatásunk tükrében nem kapcsolódott be közvetlenül ebbe a folyamatba, de a kormányzati szándék csirái megmutatkozhatnak bennük. Ettől függetlenül a kancellária vizsgálatának elemzése valamelyest megvilágítja az ilyen típusú eljárások funkcióját, menetét, városi és az egyéni szinthez kötődő hatásait.

Szeged esetében vizsgálatunk legfontosabb eredménye talán az eljárások visszas helyzetének követése volt. Bár a korrupció gyanúja beigazolódott a kancellária megvesztegetése útján, a perek lefolytatásának jogszerűtlenségével kapcsolatban csak feltételezésekre tá-

¹⁴⁷ Az 1712-es büntetőjogi reformjavaslat talán a legismertebb, amelyben külön kitérnek a boszorkányság kérdésére. Vö.: Bónis György: *A magyar büntető törvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Budapest, 1934. 169–171. A javaslat szövegében még a tűzhalál minősített büntetését is enyhíthetőnek ítélik lefejezés utáni elégetésre. Vö. Koncz: *A boszorkányüldözés jogtörténeti háttere*, 157–160.

¹⁴⁸ Az ország területén ekkor még nagy számban folytak boszorkányperek, amelyek arra utalhatnak, hogy az üldözésekkel kapcsolatos szkeptikus álláspont még nem terjedt el sem a törvényalkotói, sem a törvény alkalmazói szinten. Tóth G. Péter kutatásai világítanak rá részletesen arra, hogy a „dekriminalizációs folyamat” csak több mint egy évtizeddel később válik meghatározóvá. Lásd Tóth G. Péter: *A mágia dekriminalizációja és a babona elleni küzdelem Magyarországon*. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Budapest, 2014. 63–85.

¹⁴⁹ A boszorkányperek korlátozásának történetében igen fontos szerep jutott az európai szégyenfolt-nak számító morvaországi és délvidéki vámpírpereknek, valamint a horvátországi boszorkánypereknek. Klaniczay Gábor mutatott rá az üldözések betiltásának intellektuális hátterének kutatása során, hogy a híres német orvos van Swieten játszott ebben központi szerepet. Lásd: Klaniczay Gábor: *Gerard van Swieten és a boszorkányok elleni harc kezdetei a Habsburg Monarchiában*. In: Klaniczay Gábor – Poór János – Ring Éva (szerk.): *Tanulmányok H. Balázs Éva tiszteletére*. Budapest, 1985. 33–69.

¹⁵⁰ Mária Terézia a birodalmának tartományaiban különbözően tiltotta be a boszorkányság üldözését. Örökös tartományaiban a *Constitutio Criminalis Theresiana* büntető törvénykönyv vonatkozó része rendelkezett erről, Magyarországon törvényi úton nem, csupán rendeletekkel próbálta meg visszaszorítani a boszorkánypereket. A rendelet (a későbbi „*Lex caesaro-regia ad extirpandum superstitionem*”) 1766-ban született és két évvel később kerül be a törvényi szabályozásba. A rendeleteket, a hozzájuk fűződő hatályossági eseteket és a kancelláriának megírt tiltakozó leveleket közli: Komáromy: *A magyarországi boszorkányperek*, 600–716. Részben ezeket dolgozta fel: R. Várkonyi Ágnes: *Közgyógyítás és boszorkányhit (Mária Terézia boszorkánypereket megszüntető rendeleteinek újragondolásához)*. Ethnographia, 101. évf. (1990) 3–4. sz. 384–428. Vö.: Koncz: *A boszorkányüldözés jogtörténeti háttere*, 158.

maszkodhatunk. Erre a jogi környezet vizsgálata sem tudott választ adni, mivel a bíraskodási gyakorlat szűk metszetén keresztül nem volt lehetőség a teljes büntetőgyakorlat felvázolására. Ugyanakkor ezen vizsgálat hozadékaként a perek perjogi szakaszolásán keresztül pontosabban lehetett felvázolni az eljárásjogi rendszer működését. Ezt egészítette ki a város politikai és társadalmi viszonyainak vizsgálata, ami bár közvetlen összefüggéseket nem mutatott a boszorkányperekkel, mégis több vádlottról bizonyította, hogy a városi elithez tartoztak, és esetükben felmerülhet a politikai perifériára szorulás kérdése, illetve esetlegesen a korrump eljárások vádja. Annak ellenére, hogy széleskörű általánosságokat nem lehet levonni az említett esetekből, mégis rávilágítanak a további kutatás lehetséges útjaira. A perben elítélt többi boszorkány társadalmi háttérének összehasonlító vizsgálatát kell előmozdítani, ami talán tágabb keretű következtetések levonását is lehetővé teszi majd.

Horváth Mátyásné esete csupán egy szűk metszete egy olyan ágas-bogas történetnek, amely teljes körű bemutatására nem volt lehetőség. A gazdag özvegyasszony elhúzódó eljárása és az általa beismert kétes értékű vádak mind arra utalhatnak, hogy a kancellária feltételezése, miszerint az özvegy elleni eljárás jogszerűtlen, valós értékkel bírhatnak. Eddigi forrásaink alapján azonban ezt bizonyítani aligha lehet. Nehéz lenne a városi tanács irathamisítását is igazolni. Az özvegy a kancelláriai vizsgálat és a per elhúzódása miatt közel egy évet töltött börtönben, ami azzal a kétes reménnyel is kecsegtethette, hogy eljárása felmentéssel ér véget. A kancellária a bíróság vádjainak megkérdőjelezésével közel járhatott a felmentő ítélethez. Mindenesetre a város helyi folyamatainak udvari-birodalmi szintre emelkedése kiragadhatja személyét a többi boszorkány közül. Esete mindenképpen közelebb visz bennünket annak megismeréséhez, hogy milyen társadalmi változások és ebből fakadóan milyen feszültségek játszódhattak le Szegeden a nagy boszorkányper időszakában.

GERGELY BRANDL

*The city, the witch and the chancellery.
The case of Mrs. Mátyás Horváth during the great Szeged witch-hunt
(1728–1729)*

The Szeged witch trials held between 1728 and 1744 included several proceedings, the most prominent period of which was the witch-craze of 1728–1729. This latter can be regarded not only one of the biggest but also well researched legal proceeding of the kind. The events have been thoroughly studied and we have a significant amount of literature and source publications at our disposal, but historians have not provided comprehensive explanations yet. Not even this paper can answer all the questions related to the great Szeged witch trial. Accordingly, it focuses on the triple relationship between a single defendant, the city conducting the trial and the chancellery that ordered the witchcraft investigation. Through this, it attempts to present how the events of the trial unfolded and how the economic and political interests of the city came into conflict with the centralizing reform efforts of the central government. It is especially interesting that it does so from a “low viewpoint” to let personal motivations and social roles manifest more sharply. In accordance with this, it explores the case of an accused woman: “Bogadussánné, Horváth Mátyásné Ilona aliter Eörse”. Through her trial we can also examine those social motivations and interests that were the driving force behind the largest Hungarian witch hunt. The life of Mrs. Mátyás Horváth is suitable for such an analysis as she was present at all the stages of the events and the vast majority of sources related her are available. Accordingly, the paper intends to discuss four topics in detail: the history of the trial according to the stages of the legal proceedings, the history of the town in the period preceding the trials, Mrs. Mátyás Horváth's role in the trial and her fate, as well as the investigation of the Hungarian Chancellery in the witch hunt case. Her case does not only raise the possibility of corrupt legal proceedings, which were a consequence of the city's internal discord, but it also pinpoints the reasons for the failure of the investigation by the court.